

Konkurranseloven § 3-11 - Vedtak om inngrep mot Statkraft Holding AS' erverv av 100 prosent av aksjene i Trondheim Energiverk AS

1. Innledning	2
1.1 Inngrepsfrist	3
1.2 Beskrivelse av partene og avtalene	3
2. Inngrepsvilkårene i konkurranseloven § 3-11	5
2.1 Bedriftservervskriteriet	5
2.2 Konkurransbegrensningskriteriet	5
2.3 Nærmere om markedsmakt.....	5
2.4 Effektivitetsgevinster	7
3. Det relevante marked	7
3.1 Produktmarkedet	8
3.2 Geografisk omfang	10
3.2.1 Geografisk marked uten flaskehals.....	11
3.2.2 Geografisk marked ved flaskehals.....	11
3.2.3 Oppsummering om geografiske markeder.....	14
4. Markedskonsentrasjonen i de relevante markeder	14
5. Konkurransenvirkninger	19
5.1 Konkurransen i det nordiske engrosmarkedet.....	19
5.1.1 Konsentrasjonen blant aktørene.....	19
5.1.2 Betydningen av krysseie	20
5.1.3 Potensialet for stilltiende samarbeid	22
5.1.4 Etableringsvilkårene	24
5.1.5 Konklusjon	26
5.2 Markedsmakt og flaskehals	26
5.2.1 Flytting av produksjon mellom perioder	27
5.2.2 Kommentarer til Statkrafts anførsler	28
5.2.3 Markedsmakt og finansielle kontrakter	30
5.2.4 Markedsmakt ved spesialreguleringer	30
5.2.5 Betydningen av kapasitetsbeskrankninger.....	31
5.2.6 Betydningen av etterspørselens priselastisitet	32
5.2.7 Marginalkostnader i et vannkraftssystem	32
5.2.8 Betydningen av langsiktige fastpriskontrakter	33
5.2.9 Kontrollinstansenes rolle	33
5.2.10 Oppsummering markedsmakt og flaskehals	35
5.3 Konkurransesituasjonen i Midt- og Nord-Norge	35
5.3.1 Konsentrasjonen	35
5.3.2 Betydningen av krysseie	36
5.3.3 Oppsummering	36
5.4 Samfunnsøkonomiske kostnader	37
5.4.1 Effektivitetstap på kort sikt.....	37
5.4.2 Effektivitetstap på lang sikt	38
5.5 Oppsummering konkurransenvirkninger.....	38
6. Effektivitetsgevinster.....	39

6.1	Statkrafts anførsler om synergier/effektivitetsgevinster ved ervervet.....	40
	[...] ¹	
6.2	Konkurransetilsynets vurdering av anførte effektivitets- og synergigevinster	40
6.3	Kort om betydningen av slagkraftige, nasjonale enheter.....	41
7.	Konklusjon og vedtak om inngrep.....	41

1. Innledning

Statkraft Holding AS inngikk 8. januar 2002 avtale med Trondheim kommune om erverv av 100 prosent av aksjene i Trondheim Energiverk. Ifølge avtalen har Statkraft Holding overtatt aksjene i Trondheim Energiverk mot et vederlag på 4,25 mrd kroner. Ervervet ble meldt til Konkurransetilsynet ved brev fra advokatfirmaet BA-HR av 25. februar 2002.

I henhold til forvaltningsloven § 16 og konkurranseloven § 3-11 syvende ledd varslet Konkurransetilsynet ved brev av 22. mai 2002 inngrep mot ervervet. Tilsynet varslet inngrep fordi ervervet av 100 % av aksjene i Trondheim Energiverk vil medføre en vesentlig begrensning av konkurransen i kraftmarkedet.

Konkurransetilsynet ba om Statkrafts tilbakemelding innen 10. juni 2002. Kommentarer til tilsynets inngrepsvarsel ble mottatt ved brev av samme dato. I hovedtrekk har Statkraft anført at varselet om inngrep ikke er begrunnet i tilstrekkelig grad, og at vilkårene for inngrep etter konkurranseloven § 3-11 ikke er oppfylt. De enkelte anførsler vil bli nærmere kommentert fortløpende i vedtaket.

Etter konkurranseloven § 3-11 femte ledd skal Konkurransetilsynet, før det gripes inn mot bedriftserved, forsøke å komme frem til en minnelig løsning med de eller den ervervsdrivende. I varselet om inngrep av 22. mai 2002 ble Statkraft bedt om å fremlegge eventuelle forslag til en alternativ løsning av saken som tok hensyn til de konkurransemessige problemstillinger Konkurransetilsynet beskrev samme sted.

Ved brev av 28. mai fremmet Statkraft forslag til avhjelpende tiltak i forbindelse med både ervervet av 45,525 % av aksjene i Agder Energi og 100 % av aksjene i Trondheim Energiverk [...]²

Konkurransetilsynet vurderte forslagene i kommunikasjon med Statkraft, men tilsynet kom til at de foreslåtte tiltakene ikke er tilstrekkelige til å avbøte den vesentlige konkurransebegrensingen i kraftmarkedet som ervervet medfører.

28. juni 2002 fremmet Statkraft et nytt forslag med sikte på å avbøte konkurransebegrensende virkninger av ervervet. [...]³

¹ Unntatt offentlighet med hjemmel i offentlighetsloven § 5a, jf. forvaltningsloven § 13 første ledd nr. 2

² Unntatt offentlighet med hjemmel i offentlighetsloven § 5a, jf. forvaltningsloven § 13 første ledd nr. 2

³ Unntatt offentlighet med hjemmel i offentlighetsloven § 5a, jf. forvaltningsloven § 13 første ledd nr. 2

1.1 Inngrepsfrist

Etter konkurranseloven (krll) § 3-11 sjette ledd kan Konkurransetilsynet gripe inn mot bedriftserverv innen seks måneder etter at det er inngått endelig avtale om ervervet. Dersom særlige hensyn tilsier det, kan tilsynet gjøre inngrep innen ett år fra samme tidspunkt.

Tilsynet har i sin praksis lagt til grunn at kravet om ”endelig avtale” innebærer at det ikke er tilstrekkelig at det foreligger en rettslig bindende avtale, for eksempel en intensjonsavtale. Kravet om at avtalen må være endelig medfører at alle nødvendige selskapsrettslige godkjenninger må foreligge. En fusjonsavtale som krever godkjenning av de respektive generalforsamlinger, vil for eksempel ikke være endelig før slike godkjenninger foreligger. Dette gjelder selv om det er truffet styrebeslutning om ervervet.

Lov om statsforetak (lov av 30. august 1991 nr 7) § 23 gir styret i et statsforetak ansvaret for forvaltningen av foretaket og plikt til å påse at virksomheten drives i samsvar med foretakets formål, vedtekter og retningslinjer som er fastsatt av foretaksmøtet. Bedriftsforsamlingen har i henhold til statsforetaksloven kun en rådgivende funksjon ved investeringer av større omfang, jf lovens § 35.

Ifølge meldingen om ervervet til Konkurransetilsynet av 25. februar 2002 gav styret i Statkraft SF sin tilslutning til avtalen 27. november 2001. Salget av samtlige aksjer i Trondheim Energiverk AS ble behandlet og godkjent av kommunestyret i Trondheim 13. desember 2001. Konkurransetilsynet legger derfor til grunn at de selskapsrettslige godkjenninger for ervervet foreligger.

Partene har i avtalens punkt 3 og 4 tatt forbehold med hensyn til avtalens gjennomføring. Det er gjort til et vilkår at de nødvendige godkjenninger fra konsesjonsmyndighetene blir gitt. I vurderingen av om endelig avtale er inngått, har Konkurransetilsynet i sin tidligere praksis lagt vekt på om avtalen har aktualitet. Generelt kan det ifølge praksis antas at en avtale om bedriftserverv er endelig når dens gjennomføring kun er avhengig av forhold utenfor partenes kontroll.

En betingelse om godkjenning fra offentlige myndigheter vil typisk være et forhold som ligger utenfor partenes kontroll. Et slikt forbehold utelukker derfor ikke at endelig avtale må anses inngått.

Med unntak for forbeholdet om godkjenning fra konsesjonsmyndighetene er det ikke satt flere betingelser for gjennomføring av hovedavtalen. Det forelå derfor en endelig avtale om bedriftserverv på tidspunktet for undertegning 8. januar 2002. Konkurransetilsynet kan således senest gripe inn mot bedriftservervet 8. juli 2002, jf krll § 3-11 sjette ledd.

1.2 Beskrivelse av partene og avtalene

Statkraft Holding AS

Statkraft Holding AS er et holdingselskap som er heleiet av Statkraft SF. Statkraft SF (Statkraft) er et statsforetak underlagt Nærings- og handelsdepartementet. Statkraft er Norges største kraftprodusent med en årlig produksjon i et normalår på ca 34 TWh (ikke medregnet Statkrafts eierandeler i andre selskaper). Dette tilsvarer ca 30 prosent av den samlede norske kraftproduksjonen. Statkraft eier helt eller delvis 91 kraftstasjoner og har driftsansvar for 55 av disse.

Statkraft har faste leveranser til kraftkrevende industri i henhold til langsiktige avtaler vedtatt av Stortinget og i henhold til kommersielle avtaler. Av Statkrafts årlige produksjon går ca 19,4 TWh til kraftkrevende industri og treforedling. Ca 2,6 TWh av produksjonen er konsesjonskraft til kommuner og fylkeskommuner.

Selskapet har eierandeler i flere selskaper som er aktører i kraftmarkedet. Statkraft har en eierandel på 66,62 prosent i Skagerak Energi AS, 49 prosent i Hedmark Energi AS og 49,9 prosent i Bergenshalvøens Kommunale Kraftselskap AS. Sammen med Agder Energi er disse selskapene Statkrafts ”prefererte samarbeidspartnere”, og de inngår i den såkalte ”Statkraftalliansen”. Selskapet har inngått avtale med Agderkommunene om kjøp av 45,525 prosent av aksjene i Agder Energi AS, men Konkurransetilsynet nedla forbud mot ervervet ved vedtak V2002-26. Konkurransetilsynets vedtak er påklaget av Statkraft og Agder Energi/Agderkommunene til Arbeids- og administrasjonsdepartementet.

Statkraft eier også 20 prosent av aksjene i E-CO Vannkraft AS, 3,15 prosent av aksjene i Fjordkraft AS og 35 prosent av aksjene i svenske Sydkraft AB.

Selskapet omsatte i 2001 for 10,4 milliarder kroner, og har ca 1100 ansatte.

Trondheim Energiverk AS

Trondheim Energiverk AS (TEV) er organisert som et konsern med fem datterselskaper. Konsernet eies i sin helhet av Trondheim kommune. Selskapet har en konsernstab og en tjenesteytende stab, som bistår konsernets datterselskaper. Disse er Trondheim Kraft AS, Trondheim Energiverk Nett AS, Trondheim Energiverk Kraftsalg AS, Trondheim Energiverk Fjernvarme AS og Enita AS. TEV-konsernet driver gjennom sine datterselskaper kraftproduksjon, nettvirksomhet og kraftomsetning.

Produksjonsvirksomheten i TEV omfatter kraftproduksjon og handel i engrosmarkedet, og administreres gjennom datterselskapet Trondheim Kraft AS. Kraftproduksjonen foregår i dag ved 14 kraftstasjoner i Nea/Nidelva, med en årlig middelproduksjon på 2550 GWh. I tillegg har selskapet en eierandel på 48,6 prosent i selskapet Kraftverkene i Orkla (KVO), som med 5 kraftstasjoner står for kraftproduksjonen i Orkla/Grana. Elektrisitetsproduksjonen i dette vassdraget utgjør 1250 GWh pr år, hvorav TEVs eierandel tilsvarer en produksjon på 608 GWh. TEVs totale kraftproduksjon var i 2001 på 2853 GWh.

TEV driver nettvirksomhet i konsesjonsområdene Trondheim og Klæbu gjennom datterselskapet Trondheim Energiverk Nett AS. Selskapet har ansvaret for overføring og fordeling av elektrisk kraft til ca 85 000 kunder.

Trondheim Energiverk Kraftsalg AS står for konsernets omsetning av kraft i sluttbrukermarkedet. Selskapet har pr i dag ca 80 000 kunder og en omsetning av kraft på ca 2000 GWh.

TEV-konsernet hadde i 2001 en omsetning på 1,2 milliarder kroner, og selskapet har ca 450 ansatte.

Beskrivelse av avtalene

Det avtaleverket som ligger til grunn for ervervet består av en hovedavtale mellom Statkraft og Trondheim kommune, en tilleggsavtale om overføring av eiendomsrett til gatebelysning i Trondheim og en rammeavtale mellom TEV og arbeidstakerorganisasjonene i TEV.

Hovedavtalen gir Statkraft rett til å erverve samtlige 1000 aksjer i TEV. Det er ikke satt som betingelse for avtalens gjennomføring at ervervet godkjennes av konkurransemyndighetene. Risikoen for at slik godkjennelse blir gitt skal ifølge avtalens punkt 3.5 bæres av Statkraft. Avtalens punkt 4.1 bestemmer at det skal avholdes generalforsamling i TEV umiddelbart etter avtalens inngåelse. Det nye styret i selskapet skal bestå av seks medlemmer, hvorav ett skal utpekes av Trondheim kommune.

2. Inngrepsvilkårene i konkurranseloven § 3-11

Konkurranseloven § 3-11 første ledd gir Konkurransetilsynet hjemmel til å gripe inn mot bedriftserveders dersom tilsynet finner at vedkommende erverv vil føre til eller forsterke en vesentlig begrensning av konkurransen i strid med formålet i lovens § 1-1. Lovens formål er å sørge for effektiv bruk av samfunnets ressurser ved å legge til rette for virksom konkurranse.

2.1 Bedriftservederskriteriet

Det første vilkåret som må være oppfylt for at Konkurransetilsynet kan gripe inn mot ervervet, er at det foreligger et bedriftserveders i lovens forstand. Ifølge krrl § 3-1 annet ledd omfatter begrepet bedriftserveders også fusjon, erverv av aksjer eller andeler og delvis erverv av bedrift. Det fremgår av forarbeidene at oppregningen er inntatt av informative hensyn, og ikke ment som en uttømmende definisjon av hvilke transaksjoner som skal anses som et bedriftserveders i lovens forstand.

Ettersom avtalen innebærer at Statkraft erverver samtlige aksjer i TEV, legger Konkurransetilsynet uten videre drøftelse til grunn at det foreligger et bedriftserveders i konkurranselovens forstand.

2.2 Konkurransbegrensningskriteriet

Hvis Konkurransetilsynet skal kunne gripe inn mot bedriftserveders, er det et vilkår at ervervet fører til eller forsterker en vesentlig begrensning av konkurransen i strid med lovens formål om effektiv bruk av samfunnets ressurser.

Som ordlyden viser er det ikke tilstrekkelig at konkurransen begrenses ved at ervervet gjennomføres. Det er et krav at konkurransen begrenses vesentlig. Blant annet vil det kunne foreligge en vesentlig begrensning av konkurransen når bedriftserveders foretas av en bedrift som derved får en dominerende stilling på markedet.

Markedets struktur og virkemåte for øvrig må tillegges vekt ved avgjørelsen av om begrensningen av konkurransen er vesentlig. Lovens ordlyd er ikke til hinder for at det kan gripes inn mot selv små bedriftserveders, så lenge ervervet fører til eller forsterker en vesentlig begrensning av konkurransen i strid med lovens formål.

2.3 Nærmere om markedsrett

For at et erverv skal føre til eller forsterke en vesentlig begrensning av konkurransen, må ervervet medføre at partene får markedsrett eller at deres markedsrett øker. Teoretisk sett har en tilbyder markedsrett dersom prisen på tilbyderens produkt kan økes uten at hele salget forsvinner. En tilbyder med markedsrett har altså mulighet til å påvirke markedsprisen gjennom sin tilpasning. Utøvelse av markedsrett innebærer en sløsing i samfunnsøkonomisk forstand siden markedstilpasningen gir en samlet ressursbruk som er mindre effektiv enn den kunne ha vært. Et avgjørende moment for konkurranseanalysen blir derfor om aktøren ved

ervertet får en mulighet til å utøve markedsrett, eller om muligheten for å utøve markedsrett forsterkes.

Det er flere forhold som kan påvirke aktørenes muligheter til å utøve markedsrett, blant annet konkurranseform, etableringsmuligheter og antall konkurrenter. Markedsrett kan utøves ensidig av en enkelt aktør, eller kollektivt av flere aktører. Kollektiv markedsrett trenger ikke være et resultat av et avtalt samarbeid mellom aktørene, men kan også skyldes en felles markedsatferd, dvs. en form for stilltende forståelse av atferd (i det følgende betegnet som stilltende samarbeid), jf. drøftingen i kap. 5.1.3

For å kunne fastslå om Statkraft som følge av ervertet får mulighet til å utøve markedsrett eller om muligheten til å utøve markedsrett forsterkes, og dermed om dette ervertet vil medføre en vesentlig begrensning av konkurransen, er det nødvendig å vurdere produsentenes tilpasning i markedet. I denne sammenheng er det naturlig å anta at den enkelte produsenten tilpasser seg slik at dennes fortjeneste blir størst mulig.

Når en produsent skal vurdere hvilket kvantum og til hvilken pris det er mest lønnsomt å produsere, må produsenten se hen til sin residuale etterspørselskurve. Den residuale etterspørselskurven er gitt ved den totale etterspørsel i markedet minus tilbudet til de andre produsentene ved hvert prisnivå, og viser sammenhengen mellom den pris produsenten velger og den omsetning produsenten oppnår. Muligheten til å utøve markedsrett vil avhenge av elastisiteten til residualetterspørselen. Jo mer uelastisk residualetterspørselen er, desto sterkere vil redusert produksjon slå ut i økt pris, og desto større markedsrett vil produsenten ha. Formen og beliggenheten på kurven avhenger dels av den underliggende etterspørselen og dels av konkurrentenes atferd og produksjonsmuligheter. Følgende faktorer trekker i retning av en lite prisfølsom residualetterspørsel: En lite prisfølsom markedsretterspørsel, begrenset produksjonskapasitet for konkurrentene, importbeskrankninger (det vil si kapasitetsbeskrankninger i overføringsnettet), samt svak konkurranse mellom produsentene. Selv om totaletterspørselen er lite prisfølsom, kan altså residualetterspørselen hver produsent står overfor, være prisfølsom.

Det sentrale spørsmålet for drøftelsen nedenfor er derfor om elastisiteten til den residualetterspørsel som produsenten står overfor, er liten eller stor (lite prisfølsom eller prisfølsom), og om den blir mindre som følge av ervertet. Dersom Statkraft etter ervertet av TEV står overfor en mindre elastisk residualetterspørsel, er det et uttrykk for at produsentens mulighet til å utøve markedsrett har økt. Den økte markedsretten kan skyldes at ervertet fører til at den samlede produksjonskapasiteten til konkurrentene reduseres, og/eller at incentivene til å konkurrere blir svakere.

I kraftoverføringsnettet kan det tidvis oppstå flaskehalsar med tilhørende lokale områder med ulike priser. I perioder hvor importen inn til et område er tøydt til kapasitetsgrensen, vil den residualetterspørsel som produsenten står overfor, bli mindre elastisk. En reduksjon av kvantum fra en av produsentene i området vil ikke motsvares av økt import, slik det normalt vil være når det ikke er press på importkapasiteten. Elastisiteten vil selvsagt avhenge av hvordan de andre produsentene i området reagerer på at én produsent reduserer sitt kvantum. Spørsmålet er om de andre produsentene har evne og vilje til å øke sin produksjon i den aktuelle perioden. Viljen vil avhenge av hvor godt konkurransen fungerer, mens evnen vil avhenge av om produksjonen lett lar seg regulere opp.

I det følgende vil vi derfor vurdere forhold som er av betydning for konkurrentenes atferd og den underliggende etterspørselen. Disse forholdene avhenger igjen av infrastrukturen i

markedet, som vil bli diskutert i de påfølgende kapitlene. I kapittel 3 avgrenses de markeder som er relevante for den etterfølgende analysen.

Markedsavgrensningen er i konkurranseretten blant annet et redskap for å beregne markedsandelene, som gir et mål for markedskonsentrasjonen. Konsentrasjonen i markedet er et utgangspunkt for den økonomiske analysen av konsekvensene av ervervet. Markedskonsentrasjonen beregnes i kapittel 4.

I kraftmarkedet, som i andre markeder, vil også en rekke underliggende faktiske forhold være av betydning for konkurranseforholdene, og dermed for vurderingen av om ervervet vil føre til eller forsterke en vesentlig begrensning av konkurransen. Disse vil bli drøftet i kapittel 5.

2.4 Effektivitetsgevinster

Selv om et bedriftserverv fører til eller forsterker en vesentlig begrensning av konkurransen, kan Konkurransetilsynet ikke gripe inn mot ervervet hvis dette ikke samtidig er i strid med lovens formål om effektiv bruk av samfunnets ressurser.

Dette kravet innebærer at Konkurransetilsynet ikke kan gripe inn mot et erverv som vil føre til samfunnsøkonomiske kostnadsbesparelser som er større enn det samfunnsøkonomiske tapet som oppstår ved at ervervet begrenser konkurransen vesentlig. Det sentrale er altså om ervervet medfører effektivitetsgevinster som kan oppveie tapet som følge av den vesentlige konkurransebegrensningen.

For det første må det klargjøres om eventuelle bedriftsøkonomiske effektivitetsgevinster også vil være samfunnsøkonomiske effektivitetsgevinster. For eksempel regnes stordriftsfordeler, rasjonaliseringsgevinster og samproduksjonsfordeler som slike gevinster. Det må imidlertid dreie seg om nettogevinster for partene. Kostnadsbesparelser som medfører et tilsvarende tap for andre innenlandske aktører, regnes ikke som en samfunnsøkonomisk effektivitetsgevinst. Gevinstene må videre komme som en følge av ervervet. Dersom det er sannsynlig at gevinstene kunne blitt realisert uavhengig av ervervet, vil de ikke bli tatt hensyn til.

Spørsmålet om Statkrafts erverv av TEV gir effektivitetsgevinster drøftes i kapittel 6.

3. Det relevante marked

For å kunne vurdere ervervets konkurransemessige virkninger, må det foretas en konkret vurdering av forholdene i det eller de markeder som berøres av ervervet - det eller de relevante markeder. Avgrensningen av det relevante marked foretas ut fra en vurdering av kjøpernes muligheter til å velge alternative tilbud. Generelt vil en kjøper velge tilbyder på bakgrunn av egenskaper ved produktene og tilbyderens lokalisering. Det relevante markedet kan derfor deles inn i det relevante produktmarkedet og det relevante geografiske markedet. Et relevant marked må ha en produktmessig og geografisk størrelse som gjør at det er mulig å utøve betydelig markedsrettet makt hvis markedet monopoliseres.

Markedsavgrensningen i denne saken er basert på samme prinsipper som markedsavgrensningen i vedtak V2002-26 om inngrep mot Statkrafts erverv av aksjer i Agder Energi.

3.1 Produktmarkedet

Utgangspunktet for avgrensningen av det relevante produktmarkedet er i hvilken grad etterspørrerne, til dekning av et bestemt behov, anser varer eller tjenester som substituerbare. Jo bedre substitutt en vare eller tjeneste er til produktet eller tjenesten vi ser på, desto større sannsynlighet er det for at varen eller tjenesten inkluderes i det relevante produktmarkedet. Substituerbarheten angir i hvilken grad en kjøper, for sin behovstilfredsstillelse, vil gå over til å etterspørre andre produkter dersom prisen på et produkt øker. Dette vil særlig avhenge av produktenes egenskaper, bruksområder og priser.

Ervervet omfatter virksomheter som driver med produksjon, distribusjon og salg av elektrisk kraft. Elektrisk kraft omsettes i ulike markeder som vi kort skal redegjøre for nedenfor.

Markedet for fysisk krafthandel

Vertikalt skiller vi mellom to nivåer ved salg av elektrisk kraft. Første omsetningsledd er *engrosmarkedet*, hvor handelen foregår mellom kraftprodusenter og store kraftkjøpere som energiverk, tradere og større sluttbrukere. Siste ledd er *sluttbrukermarkedet*, der leverandører selger kraft til alminnelig forbruk. Etterspørrerne i sluttbrukermarkedet omfatter blant andre husholdninger, bedrifter og offentlige institusjoner.

Tradisjonelt har aktørene i engrosmarkedet handlet kraft gjennom bilaterale fysiske kontrakter av kortere eller lengre varighet. Utviklingen etter dereguleringen har gått i retning av at de bilaterale fysiske⁴ kontraktene løpetid er blitt redusert. I bilaterale fysiske kontrakter kan det avtales faste priser, eller prisen kan knyttes til den løpende prisen i spotmarkedet. Alternativt kan aktørene basere sin handel på kjøp og salg i de organiserte markedene. Kraft kan kjøpes og selges i spotmarkedet, eventuelt med tilhørende prissikring i det finansielle markedet. En stadig større del av omsetningen kanaliseres gjennom spotmarkedet.

Elspot er Nord Pools markeds plass for fysisk krafthandel (spotmarkedet). Omsetningen i Elspot dekker ca. 25 prosent av kraftforbruket i Norden, resten dekkes av energibrukernes egen produksjon og bilateralt kjøp og salg (otc-handel).

I spotmarkedet handles kontrakter hver dag for levering neste døgn. Kontrakter inngås for hver time og handles i form av en auksjon. Prisen som klarer hele markedet, kalles systempris. Dersom det oppstår flaskehalser i overføringsnettet, klareres spotmarkedet ved hjelp av en kapasitetsavgift. Dette medfører at spotmarkedet deles inn i områder med forskjellige priser. Det er 208 aktører på Nord Pools Elspot, og disse er produsenter, distributører, industribedrifter, større sluttbrukere og tradere. Omsetningen i Elspot var i år 2001 på 111,9 TWh⁵.

Regulerkraftmarkedet

Momentan balanse mellom produksjon og forbruk sikres ved hjelp av regulerkraftmarkedet, som er et redskap for Statnett SF (Statnett) som systemoperatør. Etter at priser og kvanta er fastlagt i elspotmarkedet, innhenter Statnett norske anmeldelser for opp- og nedregulering. Slik regulering må skje på kort varsel, f.eks. ved uventede endringer i etterspørselen.

⁴ Med fysiske kontrakter menes kontrakter der kraften fysisk leveres, i motsetning til finansielle kontrakter som ikke innebærer fysisk levering.

⁵ Oppgitt av Nord Pool Elspot.

Markedet for finansiell krafthandel

For å sikre seg mot prissvingninger i det fysiske markedet for kraft, kan aktørene inngå finansielle kontrakter. Eltermin er Nord Pools terminmarked og er en markeds plass for finansielle derivater. I dette markedet omsettes det standardiserte terminkontrakter for fremtidig levering. Det inngås også finansielle kontrakter direkte mellom ulike aktører i kraftmarkedet. Dette er bilaterale kontrakter som ofte blir inngått via en kraftmegler. Terminmarkedet er et finansielt marked uten fysisk leveranse ved kontraktsforfall, og er således et instrument for prissikring og risikostyring for aktørene i markedet. Systemprisen er referansepris for de finansielle kontraktene.

Det relevante produktmarked

I vedtak V2002-26 om inngrep mot Statkrafts erverv av aksjer i Agder Energi, ble virkningene av ervervet analysert med utgangspunkt i engrosmarkedet for fysisk krafthandel. Årsaken var blant annet at det først og fremst er i produksjon at Statkraft har sin hovedvirksomhet. Gjennom kjøp av eierandeler i BKK, HEAS, Skagerak (VK, SKK) og TEV, samt opprettelsen av selskapet Fjordkraft, har Statkraft økt sin innflytelse i sluttbrukermarkedet. Konkurransetilsynet har til nå ikke vurdert konsentrasjonsøkningen i sluttbrukermarkedet som et vesentlig problem. En rekke energiverk og krafthandlere (tradere) tilbyr kraft i sluttbrukermarkedet. Etableringsmulighetene for denne type virksomhet er gode, og forbrukerne står fritt til å skifte leverandør. Det er også mulig å inngå kontrakter knyttet til spotprisen. Ved å velge dette produktet, vil detaljprisene følge prissvingningene i engrosmarkedet. Konkurransetilsynet er av den oppfatning at dersom forbrukerne er prisbevisste i forhold til kraftprisene og benytter sine muligheter til å skifte leverandør, vil konkurransen i sluttbrukermarkedet fungere tilfredsstillende. Vi vil av denne grunn heller ikke vurdere virkningene av dette ervervet i sluttbrukermarkedet⁶.

Etterspørselen etter elektrisk kraft er lite prisfølsom på kort sikt (fra time til time). Først ved priser som er betydelig høyere enn dagens prisnivå, kan enkelte industribedrifter finne det lønnsomt å redusere sin etterspørsel. Også på mellomlang sikt – i løpet av en sesong eller noen måneder – er prisfølsomheten begrenset. Det betyr at det vil være mulig for en hypotetisk monopolist som kontrollerer tilbudet av elektrisk kraft, å utøve vesentlig markeds makt ved engrossalg av elektrisk kraft.

På denne bakgrunn avgrenses det relevante produktmarkedet til engrosmarkedet for elektrisk kraft. Vi drøfter betydningen av ervervet i markedene for finansiell krafthandel og regulerkraftmarkedet i punkt 5.2.3 og 5.2.4.

Betydningen av bunden produksjon

Statkraft anfører at volum bundet opp i langsiktige kontrakter ikke skal medberegnes ved beregning av markedsandeler, da det er enighet om at Statkraft ikke har incentiver til å utøve markeds makt for det volum som er bundet opp i fastpriskontrakter. Statkraft argumenterer for at kraft som er bundet opp i langsiktige fastpriskontrakter, skal holdes utenfor ved

⁶ Selv om konkurransen i sluttbrukermarkedet fungerer tilfredsstillende, kan markeds makt i engrosmarkedet medføre høyere engrospriser, og dermed høyere priser i sluttbrukermarkedet.

vurderingen av markedsposisjonen til selskapet⁷, og betrakter all produksjon som omsettes utenfor det åpne markedet som bunden (captive produksjon). Statkraft ber derfor om at tilsynet vurderer dette på nytt.

Etter vår vurdering er handel i spotmarkedet og handel via bilaterale fysiske kontrakter så nære substitutter, både for tilbydere og etterspørrere, at det ikke vil være korrekt å skille mellom disse i definisjonen av det relevante produktmarkedet. Konkurransetilsynet er likevel oppmerksom på at langsiktige bilaterale kontrakter inngått til faste priser reduserer incentivene til å utøve markedsrett i spotmarkedet i kontraktperioden. Dette drøftes i kapittel 5.2.8.

Konkurransetilsynet vil presisere at det uansett ikke er relevant å justere for bunden produksjon der alle produsentene har samme relative forpliktelser. Dette gjelder for eksempel konsesjonskraft, som de fleste kraftverk er forpliktet til å avgi.

De stortingspålagte kontraktene må underlegges en særskilt vurdering. Prisene i disse kontraktene er bestemt av Stortinget uavhengig av markedsutviklingen. Statkraft oppgir at volumet for myndighetspålagte kontrakter i NO2 som gjenstår i 2002 er 9,5 TWh. Tilsvarende tall for kontrakter som gjenstår i 2004 er 9,2 TWh. I 2006 synker det gjenstående volumet til 5,7 TWh, og fra år 2010 foreligger det ifølge oversikten fra Statkraft avtaler for fremtidig levering på 2,5 TWh. Konkurransetilsynet er således av den oppfatning at det er liten grunn til å se bort fra disse kontraktene i vurderingen av et erverv som fører til en varig strukturendring, fordi det leveransepliktige volumet reduseres betydelig allerede i 2006, og bare omfatter et lite volum i 2010. De stortingspålagte kontraktene fra 2001 er basert på markedsvilkår, og har således de samme virkninger som langsiktige kommersielle avtaler.⁸

3.2 Geografisk omfang

Det relevante geografiske markedet avgrenses med utgangspunkt i kjøpernes substitusjonsmuligheter. Normalt er transportkostnader den faktoren som har størst betydning for avgrensningen av det relevante geografiske markedet. Jo høyere transportkostnadene er i forhold til produktprisen, desto mindre er vanligvis det relevante geografiske markedet.

Særtrekk ved kraft som produkt gjør at den tradisjonelle tilnærmingen med hensyn til geografisk avgrensning må nyanseres. Siden kraften må produseres samtidig som den skal leveres, må en i kraftmarkedet se på de faktiske transportmulighetene. Kapasitetsbegrensninger i overføringsnettene er derfor av betydning for hvilke produsenter som er tilbydere til enhver tid, og for hvordan konkurransen i kraftmarkedet foregår.

På grunn av de fysiske kapasitetsbegrensningene i overføringsnettene (flaskehalser) kan kraftmarkedets struktur variere fra time til time, på døgn-, uke- og sesongbasis i årets 8760 timer. Kapasitetsbegrensninger mellom ulike geografiske områder kan skape til dels store forskjeller mellom prisene som klarerer de ulike markedene. Konkurransetilsynet finner det derfor riktig å analysere det relevante markedet med og uten flaskehalser.

⁷ Argumentene er omtalt i melding om erverv av aksjer i Agder Energi, melding om erverv av TEV, i klage over vedtak V2002-26 – Statkraft/Agder Energi og i kommentarer til tilsynets varsel om inngrep mot ervervet av TEV.

⁸ Se St.prp. nr. 78 (1999-2000).

3.2.1 Geografisk marked uten flaskehals

Historisk har det ved avgrensning av det geografiske markedet blitt tatt utgangspunkt i det norsk-svenske engrosmarkedet. I St. melding nr. 11 (1995-96) ble rammene for et norsk-svensk kraftmarked lagt. Daværende Nærings- og energidepartementet (NOE) gikk inn for å oppheve grensetariffene for handel mellom de to landene. Det ble bestemt at det norske systemet med områdepriser skulle legges til grunn ved håndtering av flaskehals i overføringssystemet mellom Norge og Sverige. I 1996 ble Nord Pool etablert som felles kraftbørs og i 1998 sluttet også Finland seg til handelen på Nord Pool. I Konkurransetilsynets avgjørelse A2000-26 ble Norge, Sverige og Finland definert som det relevante markedet i perioder uten flaskehals, ettersom systemprisen i perioder uten flaskehals vil gjelde overalt i disse landene.

Det har etter 1. januar 2001 skjedd en utvikling i Danmark. Kablene mellom Norge og Vest-Danmark (1000 MW) ble tidligere brukt av produsentene Statkraft i Norge, Elsam i Vest-Danmark og E.ON Energie i Tyskland. Denne utvekslingen var regulert av langsiktige kraftutvekslingsavtaler. I januar 2001 ble disse erstattet av finansielle avtaler. Det betyr at disse selskapene ikke lenger har eksklusive rettigheter til å utveksle kraft over kablene. Kraftutvekslingen blir i dag basert på Nord Pools områdepriser ut fra samme prinsipper som gjelder for utveksling mellom Norge, Sverige og Finland. Grensetariffen mellom Norge og Danmark er fjernet. Øst-Danmark er knyttet til det nordiske markedet gjennom overføringsforbindelser til Sverige (Øresund). Fra 1. oktober 2000 har Øst-Danmark vært eget elspotområde på Nord Pool. Grensetariffen på 2 øre pr. kWh mellom Danmark og Sverige er nylig fjernet. Danmark har overføringsforbindelser til Europa.

På bakgrunn av dette avgrenses det relevante geografiske markedet uten flaskehals til Norden (unntatt Island). Tilsvarende markedsavgrensning ble gjort i tilsynets vedtak V2002-26 – Statkraft-Agder Energi. For ordens skyld påpekes at Konkurransetilsynet og Statkraft er enige om dette.

3.2.2 Geografisk marked ved flaskehals

Selv om markedet for salg av elektrisk kraft på engrosnivå i utgangspunktet er nordisk, vil man på grunn av overføringsbegrensningene i nettet ha perioder med flere temporære relevante geografiske delmarkeder. Det er ikke lønnsomt å dimensjonere overføringsnettet slik at det til enhver tid kan tilfredsstillt ethvert transportbehov. Det vil derfor i perioder være begrensede muligheter til å overføre kraft internt i Norge og mellom Norge og andre land. Hvor begrensningene oppstår og hvor hyppig de kan variere, finnes det ikke eksakte tall for, og dette beror til dels også på aktørenes tilpasning. Konkurransetilsynet har valgt å analysere slike delmarkeder med utgangspunkt i elspotområdene på Nord Pool.

Ved flaskehals i det nordiske overføringsnettet klareres spotmarkedet ved hjelp av en kapasitetsavgift, som igjen medfører at spotmarkedet deles inn i flere, ulike områder med forskjellige priser (prisområder). For en nærmere beskrivelse av håndteringen av flaskehals; se vedlegg 1.

Norge er for tiden delt i to elspotområder: NO1 (Sør-Norge) og NO2 (Midt- og Nord-Norge). De andre elspotområdene på Nord Pool er Sverige, Finland, Øst-Danmark og Vest-Danmark. NO2 er fysisk knyttet først og fremst til NO1 og Sverige. Det finnes i tillegg

overføringskapasitet mellom Nord-Norge og henholdsvis Finland og Russland. Denne kapasiteten er imidlertid liten sammenlignet med kapasiteten mot NO1 og Sverige.⁹ At Norge er delt opp i to elspotområder, har sammenheng med at kapasitetsbegrensningene mellom område NO1 og NO2 antas å være vedvarende, som skyldes nettets struktur og varierende magasinifilling. Over landegrensene blir alle flaskehalsen håndtert ved oppdeling i prisområder.

Som nevnt kan det skapes til dels store prisforskjeller mellom de ulike prisområdene når det oppstår begrensninger i overføringsnettet. Det betyr at det vil være potensial for en hypotetisk monopolist som kontrollerer omsetningen av kraft innenfor et prisområde, til å utøve vesentlig markedsrett. Som det vil framgå senere, mener Konkurransetilsynet at det også vil være mulig å utøve markedsrett i form av tilpasninger som opphever begrensningene i overføringsnettet. Det betyr at ett elspotområde kan være ett relevant geografisk marked selv i perioder hvor kapasiteten i overføringsnettet ikke er fullt utnyttet, se for øvrig drøftelsen i 5.2.1.

Gjennom sitt erverv av aksjer i TEV vil Statkraft overta TEVs kraftverk. Disse kraftverkene ligger i Trøndelagsområdet, som hører inn under elspotområdet Midt- og Nord-Norge (NO2). Statkraft har betydelig kraftproduksjon i samme område. Konkurransetilsynet finner det derfor nødvendig å vurdere særskilt konkurranseforholdene i elspotområdet Midt- og Nord-Norge.

Det forekommer at flaskehalsen i overføringsnettet binder også innenfor de elspotområdene som er definert av NordPool. Av den grunn kan det være ønskelig å vurdere konsentrasjonen i mindre geografiske områder innenfor NO2. Innenfor Midt- og Nord-Norge finnes det flere kritiske snitt, blant annet Tunnsjødal/Kobbelv- og Ofotensnittet. Begrensninger i de interne snittene har gjort at Statnett ved visse anledninger har opprettet eget elspotområde for Midt-Norge, slik at NO2 ble delt i to separate prisområder. Dette tilsier at det kan være aktuelt å se på henholdsvis Midt- og Nord-Norge som egne relevante geografiske markeder.

I tillegg kan man tenke seg flere områder innenfor NO2 hvor kapasiteten binder uten at Statnett skiller ut eget prisområde. Disse flaskehalsene håndteres med spesialreguleringer, og markedsrett vil i disse tilfellene eventuelt bli utøvd mot Statnett som kjøper i regulerkraftmarkedet. Markedsrett utøvd i regulerkraftmarkedet vil bli diskutert nærmere i punkt 5.2.4.

Det vil altså være flere temporære, geografiske delmarkeder.

Statkraft hevder at Norden er det relevante markedet også i perioder med flaskehalsen, fordi flaskehalsenes varighet, størrelse og manglende forutsigbarhet tilsier at et hypotetisk kartell ikke har noen mulighet til å gjennomføre en varig lønnsom prisøkning som innebærer et samfunnsøkonomisk tap i de periodene kapasiteten binder. Ifølge beregninger fra Statkraft har Midt- og Nord-Norge i perioden 1997 til 2001 i gjennomsnitt vært eget prisområde i 27 prosent av tiden. Av denne tiden har Midt- og Nord-Norge vært lavprisområde i 13 prosent av tiden og høyprisområde i 14 prosent av tiden. Dette tilsier etter Konkurransetilsynets oppfatning at overføringskapasiteten inn/ut av NO2 utgjør en så vidt betydningsfull beskrankning at ervervets virkning i Midt- og Nord-Norge må vurderes særskilt.

⁹ Opplyst av Statnett i møte med Konkurransetilsynet 10. mai 2002.

Statkraft etterspør en begrunnelse for hvorfor tilsynet har gått bort fra den analysemodell som ble lagt til grunn i avgjørelse A2002-26, der flaskehalsenes varighet og hyppighet ble ansett som relevante vurderingskriterier ved markedsavgrensningen. Konkurransetilsynet er fortsatt av den oppfatning at flaskehalsenes varighet og hyppighet kan si noe om betydningen av kapasitetsbegrensningene. Som nevnt ovenfor kan produsenter innenfor et område likevel tilpasse seg slik at flaskehalsene akkurat unngås, for å opprettholde en høy pris i et område som ellers ville blitt overskuddsområde. Utøvelse av markedsrett i et delmarked kan altså medføre at prisområder utskilles mindre hyppig. Flaskehalsenes varighet og hyppighet er derfor ikke et avgjørende kriterium for avgrensningen av det relevante markedet. Et elspotområde kan være et eget relevant marked i perioder hvor kapasiteten ikke er fullt utnyttet. Beregninger av hvor ofte kapasiteten binder inn og ut av NO₂, kan imidlertid anses som et minimumsanslag for hvor lenge dette elspotområdet historisk har utgjort et separat geografisk marked¹⁰.

Hvis man studerer periodene når NO₂ har vært eget prisområde, er det også mye som tyder på at kapasitetsbindingene oppstår relativt forutsigbart. For eksempel er det som regel eksportbegrensninger fra NO₂ om morgenen, og importbegrensninger om natten.

Statkraft bestrider videre at Midt- og Nord-Norge er et eget geografisk marked, fordi NO₂s grense mot Sverige i større grad skyldes institusjonelle forhold enn fysiske begrensninger. Det arbeides i Norddel-sammenheng med alternative modeller for prisområdeinndeling, men det foreligger ikke konkrete planer om å endre dagens inndeling.¹¹ Konkurransetilsynet legger derfor til grunn at NO₂ vil være eget elspotområde også i fremtiden.

Utgangspunktet for vurderingen av delmarkeder må være kapasitetssituasjonen slik den foreligger i dag, samt konkrete planer om økt kapasitet. Statkraft hevder at det er foretatt vesentlige utbygginger av nettet inn/ut av NO₂.

Ifølge opplysninger fra Statnett¹² ligger overføringskapasiteten mellom NO₂ og Sverige (Trøndelags-snittet, Nordlands-snittet og Tunnsjødal/Kobbelv-snittet) mellom 800 og 1100 MW. Med planlagte kapasitetsøkninger forventes kapasiteten fra NO₂ til Sverige å ligge mellom 1100 og 1300 MW, dvs en økning på 200 – 300 MW. Fra Sverige til NO₂ forventes kapasiteten å ligge mellom 1000 og 1100 MW, dvs en økning på inntil 200 MW. Variasjonen i kapasitet over døgn/season vil bli mindre enn i dag. Dagens kapasitet mellom NO₂ og NO₁ er normalt på inntil 300 MW, og det forventes ingen vesentlige økninger de nærmeste årene.

Overføringsbehovet over Tunnsjødal/Kobbelv- og Nordlands-snittet vil være relativt konstant det kommende tiåret. Over Trøndelags-snittet vil flyten i større grad enn i dag gå ut av Trøndelag, men dette forutsetter at det bygges et 800 MW gasskraftverk på Skogn. Ut fra dette antar Statnett at omfanget av flaskehalsene både internt og mot øvrige elspotområder forblir konstant, eller noe redusert frem mot år 2010. Dersom gasskraftverket ikke realiseres, vil det etter Statnetts oppfatning være nødvendig å forsterke kapasiteten mot Sør-Norge og/eller Sverige (Trøndelags-snittet). Hvorvidt flaskehalsene i denne situasjonen vil være

¹⁰ Tilsynet er derfor av den oppfatning at beregninger om hvor ofte og hvor lenge kapasiteten har bundet mellom NO₂ og øvrige elspotområder, av denne grunn ikke kan beregnes med et filter på 0,1 øre kWh som Statkraft har brukt i sine beregninger. Skal man foreta slike beregninger bør det være med filter på 0 øre kWh.

¹¹ Opplyst av Statnett på møte med Konkurransetilsynet 10. mai 2002.

¹² Notat av 17. juni 2002: "Overføringsbehov og nettkapasitet i Midt-Norge."

større eller mindre enn i dag, avhenger av hvilke tiltak som finnes samfunnsøkonomisk riktig å gjennomføre.

3.2.3 Oppsummering om geografiske markeder

Selv om markedet for salg av elektrisk kraft på engrosnivå i utgangspunktet er nordisk, vil man på grunn av overføringsbegrensningene i nettet ha flere temporære relevante geografiske delmarkeder. Konkurransetilsynet har i denne sammenheng valgt å analysere disse delmarkedene med utgangspunkt i elspotområdene på Nord Pool. Når det er kapasitetsbegrensninger, vil Midt- og Nord-Norge, og Midt- og Nord-Norge sammen med elspotområder som tidvis er felles prisområde med Midt- og Nord-Norge, være relevante markeder.

Flaskehalsen i nettet åpner for at markedsrett kan utøves innenfor et prisområde gjennom at produsentene i området ser seg tjent med å heve prisen eller begrense tilbudet i større grad enn det som er nødvendig for å skape markedslikevekt i de lokale prisområdene. Likeledes kan utøvelse av markedsrett gjøre at det ikke oppstår flaskehalsen på tidspunkter der slike kapasitetsbegrensninger skulle/burde inntre. Produsentene kan tilpasse seg slik at flaskehalsen akkurat unngås, for å opprettholde høy pris i et område som ellers ville blitt overskuddsområde (lavpris). Dette kan gjøres ved å holde tilbake produksjon, og vil bli drøftet nærmere i kapitlet om de konkurransemessige virkningene av ervervet, jf. pkt. 5.2.1 nedenfor.

4. Markedskonsentrasjonen i de relevante markeder

Nedenfor følger en oversikt over aktørenes markedsandeler i Norden, Midt- og Nord-Norge og Sør-Norge. Statkrafts oversikt over andeler av produksjon, installert effekt og magasinkapasitet er lagt til grunn.

Den norske kraftproduksjonen er nesten utelukkende basert på vannkraft, i motsetning til produksjonen i de øvrige nordiske landene. I vannkraft skiller en mellom tre former for kapasitet: effektkapasitet, energikapasitet og magasinkapasitet.

Effektkapasitet (installert effekt - MW) angir systemets maksimale produksjon per tidsenhet og er en form for produksjonskapasitet. Effektkapasiteten er bestemt av fallhøyde, dimensjonen på de rør som fører frem til turbinene og av antallet og størrelsen på turbinene.

Energikapasitet (MWh) angir systemets evne til å produsere over et gitt tidsrom. Effektkapasiteten setter en øvre grense for energikapasiteten. Ingen produsent vil imidlertid produsere på effektgrensen hele tiden. Energikapasiteten er derfor i realiteten bestemt av vanntilslaget, som igjen avhenger av nedbør, og hvor mange bekker og elver som er tilknyttet systemet.

I kraftmarkedet består varelageret til en vannkraftprodusent av et råvarelager; vann i magasiner. Ikke alle produsenter har magasiner. Et elvekraftverk kan bare produsere når det er tilsig, mens de kraftverk som har store magasiner, kan frikoble tilsig og produksjon. Slike verk kan lagre vann i perioder med lave kraftpriser og dermed utsette produksjonen til perioder hvor forventet kraftpris er høyere. Størrelsen på magasinet måles i hvor mye energi som kan produseres av den vannmengden som maksimalt kan lagres i magasinet.

Magasinkapasiteten bestemmer hvor fritt kraftverket står med hensyn til å planlegge sin produksjon uavhengig av tilsigsforhold.

Produksjonens regulerbarhet har sammenheng med størrelsen på magasinene og effektkapasiteten. Magasinkapasitet har liten verdi før effektinstallasjonen er av en viss størrelse. Jo kortere tid det tar å kjøre ut det opplagrede vannet, desto større mulighet er det å flytte produksjon til de ønskede tidene på året og døgnet, jf. punkt 5.2.5.

Flere aktører i kraftmarkedet¹³ har foreslått å benytte begrepet magasinjustert effekt¹⁴ som måltall for å vurdere konsentrasjonsøkningen, og samtidig ta hensyn til den faktiske regulerbarheten. Dette måltallet gjør at det i mindre grad tas hensyn til installert effekt i kraftverk med lav magasinkapasitet og omvendt. For eksempel vil et verk med dobbelt så stort magasin som årsproduksjon få dobbelt så stor magasinjustert effekt som installert effekt. På denne måten vil effekten til elvekraftverk (uten magasiner) få liten betydning.

Statkraft har kommet med sterke innvendinger mot å benytte dette målet. Konkurransetilsynet er enig med Statkraft i at målet kan være noe mangelfullt ved måling av regulerbarheten av produksjon, fordi målet i for stor grad tillegger størrelsen på magasinene vekt i forhold til den faktiske regulerbarheten. For eksempel vil et kraftverk med lav brukstid, bli tillagt stor vekt hvis det har et flerårsmagasin, selv om produksjonen ikke nødvendigvis er mer regulerbar av den grunn.

Konkurransetilsynet er som nevnt ovenfor opptatt av produksjonens regulerbarhet. Produsentenes reguleringsevne gjennom magasinkapasitet og installert effekt er av betydning for Konkurransetilsynets vurdering av potensialet for markedsrett på tilbudssiden i engrosmarkedet. Konkurransetilsynet anser disse størrelsene for å være tilstrekkelige som konsentrasjonsmål ved beregning av markedsandeler.

Markedsandelene for effekt er ikke justert i forhold til tilgjengelig vinterkapasitet. Effekt knyttet til elvekraftverk vil ikke kunne belastes fullt ut om vinteren. Statkraft har relativt liten eierinteresse i elvekraftverk. Dersom tilgjengelig vinterkapasitet legges til grunn, vil Statkrafts markedsandeler i forhold til andre selskaper være noe høyere enn markedsandelen gjengitt nedenfor.

Ved beregningen av egen markedsandel inkluderer Statkraft bare de aktørene hvor selskapet etter egen vurdering har kontrollerende direkte eller indirekte eierandel. Dette utelukker blant annet Tafjord Kraft AS som eies med 43,16 prosent av BKK.

Markedsandelene er heller ikke justert for Statkrafts stortingspålagte kontrakter, jf for øvrig drøftingen i 3.1. De stortingspålagte kontraktene utgjør en samlet årlig produksjon på 18 TWh for hele Norge.

Statkraft hevder at Konkurransetilsynet bør ta hensyn til importkapasiteten når markedsandeler skal beregnes for området NO2. Tilsynet mener derimot at importkapasiteten ikke skal medregnes i den kraftproduksjonen som tilbys innenfor området. Årsaken er at avgrensningen av NO2 som det relevante markedet skjer når importflaskehalsene er fulle og

¹³ PIL, Elkem, Lyse Energi og Nordisk Krafthandlerforening.

¹⁴ Effektkapasitet* (Magasinkapasitet/middelproduksjon)= magasinjustert effekt.

området er avstengt for ytterligere import. I disse tilfellene er det bare produsentene innenfor området som kan konkurrere på tilbudssiden, og importkapasiteten utgjør ikke lenger noen trussel for potensiell utøvelse av markedsmakt innenfor området. I de tilfellene hvor importkapasitet utgjør en reell trussel, er flaskehalsene ikke fulle, og det relevante markedet har ikke den samme snevre avgrensningen.

I perioder med eksportbegrensninger vil prisen i NO2 være lavere enn i de omkringliggende områdene, og importkonkurransen er derfor uaktuelt i disse situasjonene.

Tabell 1. Norden

Selskap	Produksjon		Installert effekt		Magasinkapasitet	
	TWh	%	MW	%	TWh	%
Statkraft ¹⁵ inkl.						
BKK, HEAS og Skagerak	47,2	12 %	11562	13 %	35,5	29,5 %
TEV	2,9	0,7 %	658	0,8 %	1,5	1,3 %
Samlet ¹⁶	50,1	13 %	12220	14 %	37	30,8 %
Vattenfall	80,2	21 %	14324	16 %		
Fortum/Birka Energi	43,5	15 %	12599	14 %		
Sydkraft ¹⁷	27,5	7 %	5878	7 %		
Elsam	16,8	4 %	3924	4 %		
PVO	14,3	4 %	3360	4 %		
Energi E2	14,2	4 %	4200	5 %		
E-CO Vannkraft ¹⁸	8,9	2,3 %	2521	2,8 %	6,4	5,3 %
Agder Energi ¹⁹	7,4	2 %	1780	2 %	5,0	4 %
.....						
Sum	380		87264		120,5	

¹⁵ Statkrafts stortingspålagte kontraktsforpliktelser er ikke trukket ut av produksjonstillene.

¹⁶ Statkraft, BKK, HEAS, Skagerak og TEV.

¹⁷ Statkraft har en eierandel på 35,5 prosent.

¹⁸ Statkraft har en eierandel på 20 prosent.

¹⁹ Statkrafts erverv av 45,525% av aksjene er til behandling i AAD.

Tabell 2 Midt og Nord Norge (NO2)

Selskap	Produksjon		Installert effekt		Magasinkapasitet	
	TWh	%	MW	%	TWh	%
Statkraft ²⁰	14,6	45 %	3004	44 %	14,2	52 %
TEV	2,9	9 %	658	10 %	1,5	6 %
Samlet ²¹	17,5	54 %	3662	53 %	15,7	58 %
Nord Trøndelag El. verk	2,6	8 %	562	8 %	1,0	4 %
Trønder Energi	1,5	5 %	334	5 %	0,7	3 %
Salten Kraftsamband	1,3	4 %	315	5 %	1,3	5 %
Troms Kraft	1,1	3 %	239	4 %	0,7	3 %
Tafjord Kraftproduksjon ²²	1,0	3 %	277	4 %	0,7	3 %
Elkem NO2	1,0	3 %	200	3 %	0,8	3 %
Helgelandskraft	0,9	3 %	203	3 %	0,4	1 %
.....						
Sum	32,2	100 %	6902	100 %	27,2	100 %

²⁰ Statkrafts stortingspålagte kontraktsforpliktelser er ikke trukket ut av produksjonstallene.

²¹ Statkraft og TEV.

²² 43,16 prosent av aksjene i Tafjord Kraftproduksjon eies av BKK.

Tabell 3 Sør Norge (NO1)

Selskap	Produksjon		Installert effekt		Magasinkapasitet	
	TWh	%	MW	%	TWh	%
Statkraft ²³	19,6	23 %	5390	26 %	17,8	31 %
Statkraft inkl. BKK, HEAS, og Skagerak	32,6	38 %	8558	42 %	24,8	43 %
Agder Energi ²⁴	7,4	9 %	1780	9 %	5,0	9 %
E-CO Vannkraft ²⁵	8,9	10 %	2521	12 %	6,4	11 %
Norsk Hydro	8,5	10 %	1683	8 %	5,4	10 %
Lyse Energi	5,9	7 %	1780	9 %	5,0	9 %
Akershus Energi	2,4	3 %	531	3 %	1,0	2 %
Hafslund ²⁶	2,7	3 %	504	2 %	0,5	1 %
Buskerud Energi ²⁷	2,2	3 %	438	2 %	1,2	2 %
Østfold Energi	1,6	2 %	338	2 %	0,9	1 %
Elkem	1,7	2 %	266	1 %	0,8	1 %
Sunnhordland Kraftlag ²⁸	1,4	2 %	335	2 %	0,7	1 %
Sogn og Fjordane Energiverk ²⁹	1,1	1 %	229	1 %	0,5	1 %
Norske Skog	0,9	1 %	140	1 %	0,4	1 %
Eidsiva Energi ³⁰	0,3	0,3 %	51	0,2 %	0,1	0,1 %
.....						
Sum	85,4	100 %	20605	100 %	57,1	100 %
Importkapasitet			3000			
Sum m/import			23605			

²³ Statkrafts stortingspålagte kontraktsforpliktelser er ikke trukket ut av produksjonstillene.

²⁴ Statkrafts erverv av 45,525% av aksjene er til behandling i AAD.

²⁵ 20 prosent av aksjene i E-CO Vannkraft eies av Statkraft.

²⁶ 26,5 prosent av aksjene i Hafslund eies av Sydkraft, hvor Statkraft har en eierandel på 35,1 prosent.

²⁷ 30 prosent av aksjene i Buskerud Energi eies av E-CO Vannkraft, hvor Statkraft har en eierandel på 20 prosent.

²⁸ 33,4 prosent av aksjene i Sunnhordland Kraftlag eies av BKK.

²⁹ 39,2 prosent av aksjene eies av BKK.

³⁰ 49,9 prosent av aksjene i Eidsiva Energi eies av HEAS.

5. Konkurransenvirkninger

5.1 Konkurransen i det nordiske engrosmarkedet

5.1.1 Konsentrasjonen blant aktørene

Statkraft har gjennom sine erverv av eierandeler i norske kraftselskap gradvis økt sin innflytelse i det nordiske markedet i de senere år. Med utgangspunkt i årlig middelproduksjon (TWh) har Statkraft inklusive TEV en markedsandel på 13 prosent.³¹ Ervervene av mellomstore norske kraftprodusenter har hver for seg gitt små utslag på konsentrasjonen når Norge, Sverige, Finland og Danmark ses under ett, men de senere års omstruktureringer har likevel gjort Statkraft til den nest største kraftprodusenten i Norden.

I vedtak V2002-26 om Statkrafts erverv av aksjer i Agder Energi, la Konkurransetilsynet til grunn at konkurransesituasjonen i det nordiske markedet er bekymringsfull. De store kraftprodusentenes eierandeler i andre kraftselskaper og i hverandre gjør at konkurransen kan dempes, og øker mulighetene for at de store selskapene vil koordinere sin atferd i markedet.

Svenske Vattenfall er den største aktøren i det nordiske markedet, med en andel av årlig middelproduksjon på 21 prosent. I utgangspunktet har de fire største aktørene i markedet - Vattenfall, Statkraft,³² Fortum³³ og Sydkraft - en samlet andel av produksjonen på nær 53 prosent. Statkrafts eierandel i svenske Sydkraft er 35,5 prosent. Statkraftalliansen og Sydkraft har etter ervervet til sammen 20 prosent av produksjon og effekt i Norden.

Statkrafts muligheter for å magasinere vann gjør at selskapet har større muligheter enn sine utenlandske konkurrenter til å regulere volumet på sin produksjon, jf. drøftelsen i kapittel 5.2.5. Den svenske vannkraften består i langt større grad av elvekraftverk, som ikke gir samme mulighet for å spare på vannet. Selv om størrelsen på magasiner i seg selv ikke er et korrekt mål på regulerbarhet, har det en viss betydning å se hen til Statkrafts andel av magasinkapasiteten, som er på ca. 31 prosent i Norden etter ervervet av TEV. Av denne grunn har Statkraft en større innflytelse i markedet enn produksjonsandelen tilsier.

Også i et nordisk marked kan det derfor ha konkurransebegrensende virkninger når Statkraft kjøper kraftselskaper som i nordisk sammenheng har små produksjonsandeler, men hvor produksjonen er regulerbar. Alle de norske selskapene Statkraft har ervervet eierandeler i, har produksjon som er regulerbar, og dette gjelder også TEV. Ervervet betyr også at det blant de resterende konkurrentene er én mindre som har regulerbar produksjon. Ervervets virkning på konsentrasjonen i Norden er riktignok liten, men Statkraft har gjennom flere oppkjøp i kraftproduserende bedrifter gradvis styrket sin posisjon.

I den svenske utredningen SOU 2002:7 "Konkurransen på elmarknaden"³⁴ er det blant annet gjort en studie av konkurransen og prisdannelsen på det nordiske engrosmarkedet. Utredningen konkluderer med at begge deler fungerer forholdsvis bra i dag. I utredningen

³¹ Ekskl. Agder.

³² Statkraft inkl. BKK, HEAS, Skagerak og TEV.

³³ Inkl. Birka Energi, som nå er 100 prosent eid av Fortum.

³⁴ Utredningen ble avsluttet i januar 2002.

påpekes det likevel at myndighetene bør være vaksomme overfor de utviklingstendenser som innebærer at antall aktører i produksjon reduseres.³⁵

5.1.2 Betydningen av krysseie

Krysseie mellom konkurrerende selskaper vil kunne bidra til å dempe konkurransen i markedet. Når et selskap eier en andel i et konkurrerende selskap, er det naturlig at selskapet vil ønske å opptre på en slik måte at det maksimerer summen av selskapets profitt, og den profitt som selskapet får fra eierandelen i det konkurrerende selskapet. Selskapet vet at dersom det opptre aggressivt og på den måten stjeler markedsandeler fra konkurrenten, vil det få lavere inntekt fra sin eierandel i det konkurrerende selskapet. Tilsvarende vil økte priser begunstige konkurrentene og dermed også selskapet gjennom eierandeler i konkurrentene. Krysseie vil dermed trekke i retning av dempet konkurranse. Et annet aspekt ved krysseie er at det gir mulighet for informasjonsutveksling mellom de involverte selskaper. Økt informasjon kan synes som et gode, men i en verden med ufullkommen konkurranse vil økt informasjon kunne medføre redusert konkurranse, jf SNF-rapport 15/98.³⁶

Amundsen og Bergman (2000)³⁷ har foretatt beregninger som indikerer at store produsenter kan finne det lønnsomt å opptre strategisk ved å holde tilbake produksjon dersom de har eierinteresser i andre selskaper. Analysen er gjort med utgangspunkt i Norge og Sverige, og forutsetter at det er kvantumskonkurranse i det felles markedet.

Amundsen og Bergman sammenligner situasjonen med og uten krysseie, og kommer til at store produsenter som Statkraft kan finne det lønnsomt å redusere produksjonen selv om dette isolert sett gir lavere fortjeneste. Tapet for eget selskap mer enn oppveies av gevinsten som oppstår på Statkrafts andeler i deleide selskaper (den gang Sydkraft, BKK og E-CO). Analysen viser at under den konkurranseform som observeres i engrosmarkedet, er markedsrett avhengig av størrelse, og den konkluderer blant annet med at konkurransemyndighetene bør være spesielt oppmerksomme på de største produsentenes erverv av eierandeler i andre selskaper.

Statkrafts eierandeler i annen kraftproduksjon i Norden

Siden Amundsen og Bergman gjorde sin analyse, har Statkraft kjøpt andeler i Vestfold Kraft, SKK, HEAS, Agder Energi³⁸ og TEV. Statkraft har eierinteresser i flere kraftverk i Midt- og Nord-Norge. Statkraft eier 50 prosent av Kraftverkene i Øvre Namsen, og indirekte gjennom BKK andeler i Tafjord Kraft. Også selskaper som Statkraft eier andeler i, har vært aktive på oppkjøpssiden de siste årene. Som eksempler kan nevnes at Oslo Energi Produksjon i 2000 ervervet eierandeler i Oppland Energi, og BKKs mange oppkjøp på Vestlandet. Videre har Statkraft økt sin eierandel i Sydkraft fra 17 prosent til 35,5 prosent.

I mellomtiden har også Finland og Danmark blitt innlemmet i det nordiske engrosmarkedet. Isolert sett skulle denne utvidelsen av markedet tilsi at krysseie-effekten reduseres. På den annen side er disse markedene svært konsentrerte. Særlig gjelder dette det danske markedet,

³⁵ Side 22.

³⁶ Nils-Henrik M. von der Fehr, Tore Nilssen, Erik Ø. Sørensen og Lars Sørgard: "Krysseie og eierkonsentrasjon i det norsk-svenske kraftmarkedet", SNF-rapport 15/98.

³⁷ Eirik S. Amundsen og Lars Bergman: "Will Crossownership Reestablish Market Power in the Nordic Power Market?" - The Energy Journal, Volume 23, Number 2.

³⁸ Konkurransetilsynet forbød ervervet av Agder Energi i vedtak V2002-26 av 21. mars 2002. Vedtaket er påklaget til Arbeids- og administrasjonsdepartementet.

hvor to danske selskaper har monopol i henholdsvis Øst- og Vest-Danmark. Innlemmelsen av disse to landene gjør derfor ikke markedet mindre konsentrert.

Statkraft har nå en andel på 29 prosent av stemmene i Sydkraft. Tyske E.ON er største aksjonær i selskapet. Sydkraft er nest største aktør i Sverige, og nummer fire i Norden etter Vattenfall, Statkraft og Fortum. Da Statkraft første gang kjøpte aksjer i Sydkraft, begrunnet selskapet aksjeoppkjøpet med et ønske om å lære om en annen teknologi for produksjon av elektrisitet, og da særlig om produksjon av elektrisitet ved hjelp av vindkraft.³⁹ Statkraft har gjennom sin eierandel i Sydkraft også fått innsikt i termiske produsenters agering i markedet. Sydkrafts agering i Sverige vil ha betydning for hvorvidt det oppstår flaskehals mellom Norge og Sverige. Statkraft kan dermed i kraft av sin lokalisering ha innsikt i - og innflytelse på - flyten i det vesentligste av overføringslinjene inn og ut av Norge.

Sydkraft har også en eierandel på 26,5 prosent i Hafslund, som har en markedsandel i Sør-Norge på 3 prosent. Dette gjør at Hafslund ikke fremstår som en helt uavhengig konkurrent til Statkraft.

Ved siden av Statkraft og de selskaper Statkraft selv regner som Statkraftalliansen,⁴⁰ er E-CO av en viss betydning i Norden. E-COs produksjon er også regulerbar og andelen av magasinkapasiteten i Norden er på 5,3 prosent. Statkraftalliansen, TEV og E-CO har en andel av magasinkapasiteten i Norden på hele 36 prosent. Sammen med Sydkraft har Statkraftalliansen og E-CO en andel av installert effekt i Norden på 23,6 prosent.

Statkrafts eierandel og styrerepresentasjon i E-CO reduserer de to selskapenes incentiver til å konkurrere med hverandre. I mange tilfeller er det ikke nødvendig å ha en stor eierpost for å oppnå innflytelse. Spesielt kan en eierpost innebære betydelig innflytelse på et selskaps virksomhet dersom eieren får plass i styret. En kan videre gjennom styrerepresentasjon få detaljert og troverdig informasjon om strategisk tenkning i det konkurrerende selskapet. Dette er viktig informasjon i forbindelse med et stilltiende samarbeid.⁴¹ Statkraft har en representant i E-COs styre.

Foruten eierandelen i E-CO, eier Statkraft og E-CO kraftverkene Solbergfoss og Aurland sammen. Statkraft har riktignok en beskjedne andel av Aurland, men Konkurransetilsynet er likevel av den oppfatning at Statkrafts eierinteresser i disse kraftverkene, kombinert med selskapets eierandel og styrerepresentasjon i E-CO vil gi Statkraft verdifull informasjon om hydrologiske forhold i de aktuelle områdene, samt driftsmessige forhold ved kraftverkene, noe som igjen kan gi informasjon om E-COs vannverdi og andre forhold som kan påvirke Statkrafts agering i markedet.

I punkt 5.3.2 kommer vi nærmere inn på hvordan Statkrafts eierinteresser i andre selskaper og kraftverk påvirker konkurransen innenfor Midt- og Nord-Norge.

³⁹ Jf SNF rapport 15/98 s. 14.

⁴⁰ BKK, HEAS, Skagerak og Agder.

⁴¹ Stilltiende samarbeid er nærmere beskrevet under punkt 5.1.3.

Kommentarer til Statkrafts anførsler

Statkraft har i sitt tilsvarende til varselet om inngrep vist til notatet ”Utdypende momenter vedrørende det nordiske markedet og vannkraftssystemer”.⁴² I dette notatet rettes det kritikk mot studien av Amundsen og Bergman. Til denne kritikken påpeker Konkurransetilsynet at studien finner at krysseierskap i kraftmarkedet øker incentivene for utøvelse av markedsrett. Kritikken Statkraft retter mot studien går på hvordan vannkraftverk er modellert, og at modellen kun tar utgangspunkt i et norsk-svensk marked, mens markedet i dag er nordisk. Statkraft hevder at en utvidelse av det relevante markedet medfører at incentivene til å utøve markedsrett vil være mindre enn det studien finner. Til dette vil Konkurransetilsynet påpeke at det ikke er opplagt at konsentrasjonen i et marked reduseres selv om markedet blir større. Beregninger av Herfindahlsindeksen for 1996 i SNF-rapport 15/98 viser at det norsk-svenske markedet er mer konsentrert enn det norske kraftmarkedet. Dette skyldes at det svenske markedet er betraktelig mer konsentrert enn det norske. Tilsvarende er det danske markedet mer konsentrert enn det svenske.

Statkraft hevder også at Amundsen og Bergman modellerer vannkraften som et termisk verk uten energimessige restriksjoner, og med en konstant marginalkostnad på 10 øre/kWh. Konkurransetilsynet er enig med Statkraft i at dette innebærer forenklinger som gjør at analysen ikke fanger opp alle relevante sider ved vannkraften. Det viktigste er at vannkraftprodusentene ikke kan produsere mer vann enn de har (selv om de har effektkapasitet til å gjøre det), og at de antakelig ikke vil finne det lønnsomt å holde tilbake vann i alle timer, slik termiske verk i prinsippet kan gjøre.

Statkraft viser også til en studie av det norsk-svenske kraftmarkedet av Hjalmarsson⁴³ som uttaler at regional markedsrett⁴⁴ trolig er uten betydning. Det er i denne sammenheng viktig å påpeke at Hjalmarsson benytter data på ukenivå,⁴⁵ og ikke tar hensyn til overføringsbegrensninger av nettet. Studien undersøker dermed ikke muligheten for utøvelse av regional markedsrett som følge av overføringsbegrensninger i nettet.

Hjalmarssons studie ble foretatt for perioden 1996 til april 1999. I denne perioden hadde Statkraft en markedsandel i Norge på 29 prosent av total produksjon i Norge, mot en konsentrasjon på rundt 43 prosent etter oppkjøpet av TEV uten Agder Energi.

5.1.3 Potensialet for stilltiende samarbeid

I et marked med få tilbydere og stor gjennomsiktighet kan det være fare for at det oppstår et såkalt stilltiende samarbeid mellom aktørene. For at denne type markedstilpasning skal kunne initieres og opprettholdes, må aktørene kunne observere hverandres atferd for på den måten å kunne avsløre hvem som eventuelt bryter ut av samarbeidet. I tillegg er det nødvendig med en form for ”straff” for avvik fra ”samarbeidet”.

Engrosmarkedet har flere egenskaper som gjør det sannsynlig at det kan oppstå et stilltiende samarbeid. At aktørene møtes daglig i spotmarkedet, gjør fristelsen til å bryte ut av et stilltiende samarbeid liten, siden slike utbrudd fra det stilltiende samarbeidet raskt blir avslørt

⁴² Bilag 4 i Statkrafts klage over V2002-26.

⁴³ Hjalmarsson: ”Nord Pool: A power market without market power”; Working paper, Göteborg University, 2000.

⁴⁴ Regional markedsrett drøftes nærmere i kapittel 5.2.

⁴⁵ Ukesdata vil ikke fange opp prisvariasjoner mellom dager eller timer.

og straffet. Samarbeidet opprettholdes under trusselen om gjengjeldelse, som innebærer at den høye prisen ikke vil bli opprettholdt. Dette har en disiplinerende effekt på aktørene. I samme retning trekker det at eierne av kraftproduksjon har langsiktige interesser og derfor i mindre grad er opptatt av kortsiktig profitt. Dette øker sannsynligheten for at en større produsent ikke vil bli møtt med skjerpet konkurranse dersom produksjon holdes tilbake i et forsøk på å heve prisen.

Siden aktørene i engrosmarkedet møtes daglig i markedet, trenger de ikke å kommunisere eksplisitt med hverandre; de lærer å kommunisere via markedets resultat. Selv om ikke konkurrentenes budkurver kan observeres direkte, kan de tolkes indirekte ut fra likevektsprisen, fra offentlig tilgjengelige analyser av produksjonsflyten, varmekraftproduksjon mv.

Stokastiske forhold hos den enkelte aktør (tilsig, nedbør, etterspørsel, driftsstans mv.) skaper en usikkerhet som kan gjøre det vanskelig å etablere et stilltiende samarbeid. Likevel anses informasjonen om disse forholdene for å være god i kraftmarkedet, ettersom det hyppig offentliggjøres statistikk for de stokastiske forholdene på aggregert nivå. Dette er et synspunkt som Statkraft synes å dele. Stokastikken kan imidlertid gjøre det vanskeligere å etablere en entydig og perfekt samarbeidsløsning. Av samme grunn kan det være vanskelig å påvise at markedets utfallet er et resultat av et stilltiende samarbeid.

Statkraft er Norges største kraftprodusent med produksjon lokalisert mange steder i landet. Dette gir Statkraft en overlegen mulighet til å holde seg oppdatert om utviklingen i magasinnivåene i hele Norge. Kunnskap om magasinnivåene er viktig for å vurdere konkurrerende produsenters vannverdier, og hvordan de vil regulere sin produksjon. At en aktør har en slik informasjonsfordel, gir økt grunn til å frykte et stilltiende samarbeid når antall uavhengige aktører reduseres i markedet.

Statkraft er i kraft av sin størrelse i stand til å holde seg med avanserte modeller som gjør at Statkraft kan regulere sin produksjon bedriftsøkonomisk mest mulig optimalt. Slike modeller predikerer fremtidige priser på bakgrunn av de faktorer som påvirker tilbud og etterspørsel. Statkraft får dermed et informasjonsfortrinn og et bedre beslutningsgrunnlag for regulering av sin produksjon enn de fleste andre aktørene har. Resultatet blir at Statkraft får en ledende rolle i markedet.

Statkrafts informasjonsfortrinn kan gjøre at konkurrentene i større grad velger å agere i tråd med Statkrafts strategi. Dersom de observerer at Statkraft holder tilbake produksjon, kan dette oppfattes som et signal om at vannet vil kaste mer av seg i fremtidige perioder. Andre produsenter med magasinkapasitet kan i en slik situasjon finne det risikabelt å øke produksjonen. Produsenter som er usikre på verdien av vannet de har i magasinene, vil være mer tilbøyelige til å se hen til Statkrafts vanddisponering når de tar sine produksjonsbeslutninger.

Kommentarer til Statkrafts anførsler

Statkraft hevder at tilsynets argumentasjon for et stilltiende samarbeid ikke er tilstrekkelig til å sannsynliggjøre risikoen for at et slikt samarbeid skal oppstå. Det er tvilsomt at priskrig mellom aktørene i kraftmarkedet vil inntreffe, ettersom dette vil medføre en sløsing med begrensede ressurser. Videre fremhever Statkraft at ervervet kun medfører at én uavhengig aktør fjernes fra markedet, samtidig som det ikke gir Statkraft noe ekstra informasjonsfortrinn. Ervervet vil dermed ikke vesentlig øke mulighetene for stilltiende samarbeid.

Konkurransetilsynet er enig med Statkraft i at Statkrafts informasjonsfortrinn ikke øker vesentlig som følge av ervervet av TEV. Forskjellen som Statkraft fremhever være at en uavhengig aktør fjernes fra markedet.

Tilsynet har ovenfor lagt vekt på ulike karakteristika ved markedet som tilsier at forholdene ligger til rette for at et stilltiende samarbeid kan oppstå. Et første vilkår for at et stilltiende samarbeid kan oppstå er muligheten til å observere konkurrentenes atferd. Spotmarkedet for krafthandel er et marked hvor aktørene møtes daglig, og hvor de etter tilsynets oppfatning får nok informasjon til å observere hverandres atferd og tilpasning. Statkraft har bedt om en begrunnelse for tilsynets uttalelse om at konkurrentenes budkurver kan tolkes indirekte gjennom likevektsprisen, offentlig tilgjengelige analyser av produksjonsflyten, vannkraftproduksjon mv. Konkurransetilsynet vil vise til at det er en allmenn oppfatning i forskermiljøene om at kraftmarkedet preges av god informasjonstilgang. Markedsprisene offentliggjøres time for time – også for ulike prisområder. Meldinger om bortfall av produksjonskapasitet og linjer, revisjoner og vedlikehold offentliggjøres også løpende. Det samme gjelder for en stor del relevante meteorologiske forhold. Det bør derfor være relativt lett for aktørene i kraftmarkedet å gjennomskue konkurrentenes tilpasning.

Et andre vilkår for at et stilltiende samarbeid kan oppstå er muligheten for å straffe aktører som bryter ut. Dersom en av aktørene forsøker å bryte med det stilltiende samarbeidet ved å øke sin produksjon, vil dette raskt bli avslørt og straffet. Straffen vil bestå i at aktøren provoserer fram tilsvarende atferd fra de andre aktørene, slik at det ikke er mulig å tjene på et slikt forsøk, fordi prisnivået vil reduseres som følge av at det stilltiende samarbeidet bryter sammen. Det er også grunn til å bemerke at prisnivået vil kunne reduseres betydelig ved et slikt sammenbrudd, siden etterspørselen er uelastisk på kort sikt. Små økninger i kvantum kan dermed utløse store prisreduksjoner.

Et tredje vilkår som må være oppfylt for at det skal oppstå et stilltiende samarbeid, er at nåværende og fremtidige konkurrenter ikke må kunne reagere på en måte som destabiliserer den felles opptreden. Konkurransetilsynet anser at det ikke er sannsynlig med nye, fremtidige konkurrenter som vil medføre et opphør av et mulig stilltiende samarbeid. Den sterkeste trussel mot et stilltiende samarbeid vil derfor være innslaget av eksisterende konkurrenter. Ervervet medfører at en sterk konkurrent til Statkraft blir fjernet fra markedet.

Statkraft peker på at stilltiende samarbeid kunne oppstå uansett hvem av de øvrige aktørene i kraftmarkedet som hadde ervervet TEV. Konkurransetilsynet er helt uenig i en slik vurdering, ettersom reduksjonen i antall aktører er et direkte resultat av ervervet. Det er ikke krav om at Konkurransetilsynet skal bevise at dette ervervet vil være verre for konkurransen enn dersom en annen aktør ervervet TEV.

5.1.4 Etableringsvilkårene

Etableringsmulighetene i kraftproduksjon er sterkt begrenset. Ny kraftproduksjon innebærer store investeringer som krever relativt høye kraftpriser for å fremstå som lønnsomme. Det er streng politisk regulering av slike investeringer, noe som gjør det kostbart og tidkrevende å få ny produksjonskapasitet inn på markedet.

Ser vi på vannkraft, må en utbygger av vassdrag ha tillatelse etter vassdragsreguleringsloven for å foreta reguleringsinngrep i vassdraget. Vassdragsreguleringsloven gir også konsesjonæren hjemmel til å ekspropriere nødvendige eiendommer og rettigheter for å gjennomføre reguleringsiltakene. Industrikonsesjonsloven pålegger konsesjonsplikt dersom man erverver eiendomsrett eller bruksrett til vannfallet. Utbygging av vannfallet med bygging

av kraftstasjon medfører konsesjonsplikt etter vannressursloven. Energiloven har bestemmelser om konsesjon på alle anlegg for produksjon og fordeling av elektrisitet, helt fra kraftstasjonen til forbrukeren. En må også ha konsesjon etter energiloven for omsetning av elektrisk kraft.

Også for alternative energikilder som for eksempel gasskraft, gjelder regler som vanskeliggjør etableringen. Det kreves også her konsesjon i henhold til energiloven og utslippstillatelser med hjemmel i forurensningsloven. Det er i dag gitt konsesjon til bygging og drift av tre⁴⁶ gasskraftverk i Norge. Selv om det foreligger konsesjoner, er det uklart hvorvidt konsesjonærene vil finne det lønnsomt å bygge gasskraftverkene med dagens kraftpriser. Avkastningen på gasskraften er også forbundet med usikkerhet knyttet til CO₂-avgiften.

I St.meld. nr. 37 (2000-2001)⁴⁷ redegjøres det for det fremtidige potensialet for ny vannkraftproduksjon og for de planer som foreligger i de andre nordiske landene mht. utbygging av ny produksjonskapasitet. Det fremgår av meldingen at de norske vannkraftprosjektene som i dag befinner seg på planleggingsstadiet, for det meste er små og at noen av dem er omstridte. I meldingen vises det også til hvor tidkrevende konsesjonsbehandlingen av utbyggingsprosjekter har vært, på grunn av de store interessekonfliktene som oppstår ved vannkraftutbygging. Det tar dessuten lang tid å bygge ut ny produksjon når konsesjon først er innvilget.

Utbygging av eksisterende kraftverk er mer sannsynlig, og ifølge meldingen finnes det her et potensial. Utvidelser og oppgraderinger vil imidlertid måtte foretas av de etablerte aktørene. Det innebærer at de etablerte aktørene har hånd om kanskje den viktigste muligheten for utvidet produksjonskapasitet. Det innebærer også at eventuelle produksjonsutvidelser ikke vil medføre etablering av nye aktører, og vil av den grunn ikke bidra til å redusere konsentrasjonen blant aktørene i markedet.

Nye aktører har også begrensede muligheter til å etablere seg gjennom kjøp av eksisterende vannkraftproduksjon. Industrikonsesjonsloven har regler om forkjøpsrett ved erverv av eiendomsrett til vannfall, tidsbegrensede konsesjoner og hjemfall til staten ved konsesjonstidens utløp. Hjemfall innebærer at staten vederlagsfritt overtar vannfall og produksjonsutstyr ved konsesjonstidens slutt. Forkjøpsrett innebærer at staten, fylkeskommunen eller kommunen kan tre inn i kjøpsavtalen. Hjemfalls- og forkjøpsrettsordningen gjelder bare i forhold til private. Et kraftverk regnes som privat når den offentlige eierandelen er under to tredjedeler. Når denne grensen passerer, oppstår statens forkjøpsrett uansett om den private andelen innehas av én eller flere eiere. Dersom staten velger ikke å gjøre forkjøpsretten gjeldende, vil selskapets tidsbegrensede konsesjon omgjøres til tidsbegrenset. Konsesjonstiden fastsettes i så fall til 60 år regnet fra den opprinnelige konsesjon ble gitt, med hjemfall til staten ved konsesjonstidens utløp. Ved iverksettelsen av EØS-avtalen 1. januar 1994 ble statens forkjøpsrett til vannfall og kraftverk utvidet. Tidligere kunne forkjøpsretten bare benyttes ved førstegangs konsesjonsbehandling av erverv av vannfall og kraftverk, men nå omfattes også videresalg av kraftverk.

EFTAs overvåkningsorgan, ESA, har i en grunnlagt uttalelse (Reasoned Opinion) konkludert med at den norske konsesjonslovgivningen knyttet til vannfall er i strid med EØS-avtalens

⁴⁶ Skogn i Nord-Trøndelag (Industrikraft Midt-Norge), samt Kollsnes i Hordaland og Kårstø i Rogaland (Naturkraft).

⁴⁷ Datert 6. april 2001.

regler om fri etableringsrett og fri kapitalbevegelse. Hvis ikke Norge tar de nødvendige grep for å endre lovgivningen på dette punkt innen tidsfristen, vil ESA kunne bringe saken inn for EFTA-domstolen. Olje- og energidepartementet arbeider med et forslag om at hjemfall innføres for alle, og tar sikte på å legge frem forslag om dette for Stortinget høsten 2002.

I de andre nordiske landene er det heller ikke potensial for utbygging av ny vannkraft. Videre er ny kjernekraft ikke lenger aktuelt i Sverige, og i Finland vil et eventuelt kjernekraftverk være avhengig av politisk godkjenning. Det vil uansett ta lang tid å bygge, og vil mest sannsynlig være avhengig av forventninger om høye kraftpriser for å bli realisert. Kullkraft er uaktuelt i Danmark med mindre CO₂-utslippene kan reduseres eller fjernes. Vindkraft er avhengig av ulike former for offentlig støtte. Et visst potensial for varmekraftkapasitet i Sverige kan muligens realiseres gjennom etablering av et marked for grønne sertifikater. Gasskraft kan være aktuelt i de andre nordiske landene, men dette er også gjenstand for politisk diskusjon.

Utbygging av overføringsforbindelser til landene rundt Norden vil kunne øke konkurransen fra import. Det er imidlertid ikke forventet at overføringskapasiteten mellom Norge og kontinentet vil bli nevneverdig utvidet. I løpet av de siste årene er to kabelprosjekter til Tyskland blitt skrinlagt. Det foreligger fremdeles planer om en forbindelse mellom Norge og Nederland, men når denne forbindelsen eventuelt foreligger er foreløpig uklart. En forbindelse mellom Norge og England er også under planlegging, men konsesjon er foreløpig ikke gitt.

5.1.5 Konklusjon

De fire største aktørene i Norden har en samlet markedsandel på 53 prosent av årlig kraftproduksjon. Statkraft har etter ervervet av TEV en andel av årlig kraftproduksjon på ca. 13 prosent. Statkrafts andel av magasinkapasiteten er betydelig større.

Statkraftalliansen⁴⁸ har sammen med Sydkraft og E-CO en samlet andel av installert effekt i Norden på 24 prosent. Omfanget av kryssseie i andre produsentselskaper reduserer de store aktørenes incentiver til å konkurrere aggressivt i Norden.

Det nordiske kraftmarkedet har flere egenskaper som taler for at aktørene kan lykkes i å opprettholde et stilltiende samarbeid og derved høyere priser. Statkraft har videre et informasjonsfortrinn i markedet som gjør at selskapet vil ha en ledende rolle i forhold til mindre vannkraftprodusenter i Norge.

Det er Konkurransetilsynets oppfatning at konkurransesituasjonen i Norden er svekket som følge av de mange oppkjøp i uavhengige selskaper med regulerbar produksjon. Statkrafts erverv av TEV reduserer antall konkurrenter som gjennom sin regulerbare vannkraftproduksjon kan motvirke eventuelle forsøk fra Statkraft på å heve prisene ved å holde tilbake produksjonen.

5.2 Markedsmakt og flaskehals

Konkurransesituasjonen har stor betydning for hvilke strategiske valg produsenten kan foreta. Andre produsenter kan finne det lønnsomt å øke sitt tilbud dersom en aktør forsøker å manipulere prisen opp. Dersom dette er tilfellet, står aktøren overfor en elastisk residualletterspørsel, og et forsøk på å utøve markedsrett vil medføre tapte markedsandeler

⁴⁸ Uten Agder Energi.

uten å ha noen vesentlig innvirkning på prisen. Det sentrale er derfor om de andre produsentene har ledig kapasitet til å øke sitt tilbud. Har ingen av konkurrentene ledig kapasitet, står produsenten faktisk i en monopolsituasjon overfor sin residualletterspørsel. Mulighetene for å komme i en slik posisjon er større ved flaskehalsen i nettet, fordi det er færre tilbydere i markedet.

Residualletterspørselen kan også være uelastisk hvis andre produsenter slutter opp om forsøket på å øke markedsprisen. Produsenten vil i så fall fremstå som en prisleder.

Når kapasiteten binder i overføringsnettet og det oppstår lokale prisområder, vil ikke en begrensning i tilbudet motsvares av økt import. Avgjørende for elasticiteten på residualletterspørselen er da konkurrentenes incentiver og mulighet til å øke produksjonen dersom Statkraft prøver å øke prisene. Før ervervet av TEV kontrollerte Statkraft sammen med sine samarbeidspartnere⁴⁹ 45 prosent av produksjonen i Midt- og Nord-Norge. Ervervet tilfører Statkraft ytterligere 9 prosent av produksjonen i Midt- og Nord-Norge, slik at Statkraft sammen med sine samarbeidspartnere kontrollerer 54 prosent av produksjonen i området. Ervervet vil redusere antallet uavhengige konkurrenter og produksjonskapasiteten som disse besitter, og vil derfor føre til at residualletterspørselen Statkraft står overfor, blir mindre elastisk.

5.2.1 Flytting av produksjon mellom perioder

Produsentene trenger ikke forsake produksjon (dvs. sende vann forbi driftsklare turbiner) for å utøve markedsrett. De lave produksjonskostnadene til en vannkraftprodusent kan tilsi at bevisst spill av vann med liten sannsynlighet vil finne sted. En produsent med markedsrett kan imidlertid tilpasse seg på en måte som øker sannsynligheten for dette.

I kraftmarkedet vil det vanligvis oppstå prisforskjeller mellom ulike perioder av døgnet og over året fordi etterspørsels- og tilbudsforhold varierer. Under virksom konkurranse vil bedriftene ønske å produsere så mye som mulig i høyprisperiodene, og så lite som mulig i lavprisperiodene. Produksjon vil bli flyttet fra perioder med lav pris til perioder med høy pris. Dette vil føre til en pristjening, og det vil være samfunnsøkonomisk effektivt.

En produsent med markedsrett kan finne det lønnsomt å utnytte at priselastisiteten varierer mellom perioder. I en periode med flaskehals er den residuale etterspørselen mindre elastisk enn i perioder med flaskehals. Den residuale etterspørselen er også mindre elastisk i perioder med høyt forbruk (høylast) enn i perioder med lavt forbruk (lavlast). En produsent med markedsrett vil ønske å produsere lite i perioder med lav priselastisitet, og mye i perioder med høy priselastisitet, slik at det oppstår prisforskjeller mellom periodene. Det vil være samfunnsøkonomisk ineffektivt.

En produsent i et underskuddsområde oppnår en høyere pris enn den prisen som gjelder i naboområdet. At et område er et underskuddsområde kan skyldes at tilbudet er begrenset på grunn av en særlig tørr periode eller at etterspørselen er særlig høy i et tilgrensende område. En produsent med markedsrett kan finne det lønnsomt å holde tilbake produksjon for å skape et underskuddsområde, eller forsterke prisvirkningen av at et område allerede er et underskuddsområde, slik at det skapes økte prisforskjeller mellom perioder.

⁴⁹ Statkrafts andel inkluderer HEAS' 12 prosent andel i Kraftverkene i Orkla.

I et overskuddsområde vil det under virksom konkurranse foreligge beskrankninger på eksport ut av området, og prisen vil kunne falle under prisnivået i naboerområder. En produsent med markedsrett vil finne det lønnsomt å holde tilbake produksjon for å heve prisen. Dersom prisen heves tilstrekkelig, oppheves eksportbegrensningen slik at det likevel ikke oppstår et overskuddsområde. Flaskehalsar med full eksport ut av Midt- og Nord-Norge oppstår hovudsakelig om dagen da prisen er høy i forhold til resten av døgnet. Det vannet som spares ved redusert produksjon om dagen, kan bli brukt ved å produsere på tider av døgnet da det ikke er beskrankninger i overføringsnett og markedet er betydelig større. Det betyr igjen at en produsent med markedsrett vil agere på en måte som øker - snarere enn reduserer - prisforskjellene mellom perioder, og igjen oppstår et samfunnsøkonomisk effektivitetstap.

Utøvelsen av markedsrett medfører altså økte prisforskjeller over tid. Dette innebærer et samfunnsøkonomisk tap i den forstand at forbruk i perioder der prisene er høye, fortrenses til fordel for mindre verdifullt forbruk i perioder hvor prisene er lave.

Utøvelsen av markedsrett kan også påvirke prisforskjellen mellom ulike geografiske delmarkeder. Områdeprisen vil være høyere i et underskuddsområde enn i et overskuddsområde. I et underskuddsområde vil utøvelsen av markedsrett skape eller øke prisforskjellen mellom delmarkeder, mens utøvelsen av markedsrett i et overskuddsområde vil redusere, eventuelt oppheve den helt.

5.2.2 Kommentarer til Statkrafts anførsler

Statkraft stiller seg uforstående til at markedsrett ved flytting av produksjon mellom perioder med ulik priselastisitet kan være lønnsomt.⁵⁰ Statkraft uttrykker at denne type atferd i overskuddsområder er å betrakte som optimal markedsstilpasning og effektiv ressursutnyttelse. I denne forbindelse vises det til et notat av 18. april 2002 utarbeidet av Skaar og Sørgard ved Norges Handelshøyskole og SNF.⁵¹ Notatet er utarbeidet på oppdrag av Statkraft.

Konkurransetilsynet er ikke enig i Statkrafts påstand. I overskuddsområder er det ingen grunn til å betrakte ovennevnte atferd som optimal markedsstilpasning. Utøvelsen av markedsrett bidrar riktignok til å redusere prisforskjellen mellom områdene, men effektivitetstapet oppstår fordi verdifullt forbruk i perioden med lav elastisitet fortrenses til fordel for forbruk i perioden med høy elastisitet.

Konkurransetilsynet har vist at ervervet vil gi Statkraft mulighet til utøvelse av markedsrett. Ervervet vil medføre både økte prisforskjeller og en økning av gjennomsnittsprisene for kraftforbruk i Norge. Videre vil en slik atferd medføre at kraftprodusenten tilpasser seg på en måte som øker risikoen for spill av vann.

Statkraft hevder også at Konkurransetilsynet tidligere har uttalt at en lavprissituasjon ikke gir incentiver til å utøve markedsrett. Tilsynet er uenig i denne påstanden. I vår avgjørelse A2000-26 fant vi ikke grunnlag for å avvise at markedsrett kan utøves i et overskuddsområde.

⁵⁰ I brev av 15. februar 2002 "Statkrafts kommentarer til Konkurransetilsynets inngrepsvarsel i sak nr. 2001/76 - Statkraft-Agder", i melding om Statkrafts erverv av Trondheim Energiverk av 25. februar 2002 og i klage over Konkurransetilsynets vedtak V2002-26.

⁵¹ "Temporære flaskehalsar og oppkjøp i norsk kraftforsyning". Notatet er skrevet i forbindelse med SNF-prosjektet "Konkurransestrategier i kraftmarkedet", et prosjekt finansiert av Statkraft, men som retter seg konkret mot Konkurransetilsynets vedtak V2002-26.

Statkraft uttrykker mer forståelse for at man kan være bekymret for markedsmakt i underskuddsområder under høylast. Statkraft mener likevel at det ikke vil være lønnsomt å utøve markedsmakt i underskuddsområder, fordi Statkrafts konkurrenter i nesten alle høyprissituasjoner vil ha tilstrekkelig produksjonskapasitet til å møte en tilbakeholdelse av vann fra Statkraft med økt produksjon.

Det er mange årsaker til at Statkrafts konkurrenter kan nøle med å møte en tilbakeholdelse av vann med økt produksjon. Som nevnt tidligere, har eierne av kraftproduksjon langsiktige interesser og er derfor i mindre grad opptatt av kortsiktig profitt, jf. punkt 5.1.3 om stilltende samarbeid. I avsnitt 5.2.5, 5.2.6 og 5.3 er det diskutert en rekke andre forhold som bidrar til å redusere elastisiteten på den residualetterspørsel som Statkraft står overfor.

Statkraft har videre hevdet at de andre konkurrentenes mulighet til å øke sin produksjon dersom Statkraft holder tilbake produksjon i et forsøk på å heve prisen, gjør slik atferd risikofylt for Statkraft.

Konkurransetilsynet ser ikke at det er spesielt risikabelt å holde tilbake produksjon i en lavprissituasjon. En må ta i betraktning at Statkrafts konkurrenter vil finne det risikabelt å velge motsatt strategi, dersom Statkraft holder tilbake produksjonen. Dersom konkurrentene observerer at Statkraft holder tilbake vann, vil de risikere at en produksjonsøkning i inneværende periode kan medføre at produksjon forsakes i en periode med høyere priser. Tatt i betraktning Statkrafts fortrinn når det gjelder å vurdere den riktige vannverdien, kan også små produsenter finne det mer risikofylt å øke sin produksjon enn å holde tilbake dersom de observerer at Statkraft reduserer sitt kvantum.

Konkurransetilsynet har fremlagt Sørgard og Skaars notat av 18. april 2002 for ressursgruppen,⁵² og innhentet skriftlig vurdering av prof. dr. oecon. Nils Henrik von der Fehr, datert 24. mai 2002. Von der Fehr påpeker i sin vurdering at Sørgard og Skaars modell tillater Statkraft en ubegrenset overføring av kraft mellom geografiske regioner, og at det er denne forutsetningen som gir opphav til et tvetydig resultat i modellen. Denne forutsetningen bryter med de faktiske forhold i kraftmarkedet, ettersom Statkraft på lik linje med alle aktører er bundet av en begrenset overføringskapasitet. Von der Fehr skriver følgende:

”Dersom en istedenfor legger til grunn at alle produsenter – også Statkraft – er henvist til å benytte overføringsnettet, blir konklusjonen at et oppkjøp som styrker aktørenes markedsmakt, medfører et entydig samfunnsøkonomisk tap.”

Von der Fehr har ikke foretatt noen formell analyse av tilfellet med delvis integrerte markeder, men har knyttet noen betraktninger om dette i sitt notat av 24. mai 2002. Von der Fehr konkluderer der med at oppkjøpet også i dette tilfellet medfører prisforskjeller over tid til skade for forbrukerne, og at konklusjonen derfor ikke endres.

Sørgard og Skaar har i notatet ”Temporære flaskehalser og oppkjøp i norsk kraftforsyning – et svar til von der Fehrs kommentarer”, datert 27. juni 2002,⁵³ opprettholdt sin konklusjon av 18. april 2002.

⁵² Denne gruppen har bistått Konkurransetilsynet med faglige analyser knyttet til sakens problemstillinger, og bestod av professor Nils Henrik von der Fehr (UiO), Tor Arnt Johnsen (SSB), Berit Tennbakk (Econ, Senter for økonomisk analyse). Morten Berg (NHD) deltok innledningsvis, men trakk seg av habilitetsårsaker.

⁵³ Vedlegg i brev av 2. juli 2002 fra Statkraft til Konkurransetilsynet.

5.2.3 Markedsmakt og finansielle kontrakter

I vedtak V2002-26 vurderte vi problemstillingen markedsmakt og finansielle kontrakter. Bakgrunnen var at flere av høringsinstansene i Statkraft-Agdersaken hevdet at det kan være lønnsomt for vannkraftprodusenter å koordinere markedsmakt i engrosmarkedet med handelsaktiviteter i det finansielle markedet. Ved å innta bestemte posisjoner i terminmarkedet kan en produsent øke sin lønnsomhet ved markedsmakt i engrosmarkedet.

Konkurransetilsynet har i denne saken i likhet med i vedtak V 2002-26 valgt ikke å foreta nærmere undersøkelser om markedsmakt og finansielle kontrakter. Arbitrasjemulighetene mellom engrosmarkedet og det finansielle markedet tilsier at markedsmakt i engrosmarkedet også vil ha betydning i det finansielle markedet. Spotprisene er offentlige, og benyttes som referansepriser i de finansielle kontraktene. Markedsmakt i engrosmarkedet vil derfor avspeiles i det finansielle markedet. I hvilken utstrekning en aktør med markedsmakt i spotmarkedet i tillegg kan utnytte sin markedsmakt ved å agere i det finansielle markedet er imidlertid ikke vurdert nærmere.

5.2.4 Markedsmakt ved spesialreguleringer

I vedtak V2002-26 vurderte vi problemstillingen markedsmakt ved spesialreguleringer. Vi uttrykte da bekymring for at det i perioder med spesialreguleringer kan oppstå situasjoner hvor produsenter som vet at de med stor sannsynlighet befinner seg i et underskuddsområde, med hensikt kan anmelde lite over Elspot og mer over regulerkraftmarkedet. Innenfor et gitt, avgrenset område er det få produsenter som kan reguleres opp eller ned. Det kan da oppstå situasjoner hvor Statnett står overfor én eller to tilbydere i det området som er avgrenset av kapasitetsbegrensninger. For å oppnå balanse er Statnett tvunget til å kjøpe opp- eller nedreguleringer uansett pris.

Statkraft er av den oppfatning at det er feil at Statnett er tvunget til å kjøpe opp- eller nedreguleringer uansett pris, og viser i denne sammenheng til § 7.3 i Retningslinjer for Systemansvaret, som sier at Statnett i slike situasjoner kan erklære et område for monopolområde.⁵⁴

Bestemmelsen i § 7.3 i Retningslinjer for systemansvar er i liten grad blitt benyttet, og er i beste fall å betrakte som et ris bak speilet for aktørene. NVE har nå vedtatt en ny forskrift for systemansvaret. I forskriften er det inntatt en tilsvarende bestemmelse i § 11 annet ledd. Det heter her at når det er åpenbart at markedet ikke gir en samfunnsøkonomisk effektiv prissetting innenfor et begrenset område, kan systemansvarlig suspendere bud i regulerkraftmarkedet og benytte reguleringsobjektet til gjeldende elspotpris for området. Den nye bestemmelsen tar også sikte på helt spesielle lokale forhold, og vil neppe kunne være noen effektiv skranke for å forhindre utøvelsen av markedsmakt.

Konkurransetilsynet finner det sannsynlig at markedsmakt i regulerkraftmarkedet vil følge av underliggende forhold i markedet for fysisk krafthandel. Arbitrasjemulighetene mellom engrosmarkedet og regulerkraftmarkedet tilsier at Statkrafts markedsmakt i engrosmarkedet også vil ha betydning i regulerkraftmarkedet.

⁵⁴ Hevdet både i meldingen om Statkrafts erverv av Trondheim Energiverk av 25. februar 2002 og i brev av 15. februar 2002, "Statkrafts kommentarer til Konkurransetilsynets inngrepsvarsel i sak nr. 2001/76".

5.2.5 Betydningen av kapasitetsbeskrankninger

Produksjonens regulerbarhet har, som nevnt i kapittel 4, sammenheng med størrelsen på magasinene og effektkapasiteten. Magasinkapasitet har liten verdi før effektinstallasjonen er av en viss størrelse. Jo kortere tid det tar å kjøre ut det opplagrede vannet, desto større mulighet er det for å flytte produksjonen til de ønskede tidene på året og døgnet. Kombinasjonen av høy effekt og god magasinkapasitet er derfor av betydning for produsentenes mulighet til å utøve markedsrett ved å flytte produksjon. Virkningen av en prisøkning fra en aktør avhenger av om de andre produsentene faktisk har ledig regulerbar kapasitet.

Lastnivået, dvs. størrelsen på forbruket, kan være av betydning. Under lavlast er effektutnyttelsen generelt lav, og mange produsenter er i den situasjonen at de kan øke produksjonen, gitt at det ikke er begrensninger i tilsiget eller i magasinkapasiteten. Under høylast er det få konkurrenter som har ledig effektkapasitet, og prisene vil derfor lettere få en økning når produksjonen holdes tilbake. Jo nærmere markedet er full kapasitetsutnyttelse, jo mindre regulerbar kapasitet er tilgjengelig. Dette betyr at det er mindre risikabelt for en produsent å tilby sin kapasitet inn i markedet til en høyere pris enn ellers, fordi det er færre aktører som har mulighet til å respondere ved å øke sin produksjon.

En produsent med stor magasinkapasitet har større muligheter til å flytte produksjonen enn produsenter med liten eller ingen magasinkapasitet. Vannkraftprodusenter uten magasinkapasitet vil som regel produsere for fullt, mer eller mindre uavhengig av markedsprisen. For vannkraftprodusenter med vann i magasinene er det spørsmål om det finnes ledig effektkapasitet.

Virkningene av en prisøkning er også avhengig av om andre produsenter faktisk ønsker å øke tilbudet. Varmekraftprodusenter vil bare ta i bruk kapasitet dersom prisen er tilstrekkelig til å dekke de variable produksjonskostnadene. Deres reaksjon er derfor avhengig av om prisen heves tilstrekkelig til at marginale teknologier kan drives lønnsomt. En vannkraftprodusent med magasiner vil være villig til å øke produksjonen dersom prisen heves over vannverdien.⁵⁵

Selv om prisen ligger høyere enn vannverdien, kan det likevel være at produsenter velger å ikke øke tilbudet av strategiske årsaker. Dersom prisøkningen oppfattes som et signal om å redusere konkurransen, kan en produsent være villig til å holde tilbake produksjon, se diskusjonen om stilltiende samarbeid ovenfor.

TEVs produksjon er regulerbar. Statkrafts erverv av TEV innebærer at Statkraft får kontroll over en større andel av den regulerbare kapasiteten. På bakgrunn av ovennevnte kan man slutte at den residuale etterspørselskurven er mindre elastisk enn den var før oppkjøpet.

⁵⁵ Skyggeprisen på vann betegnes som vannverdi, og er alternativverdien på vannet ved beste alternative anvendelse. Kompliserende faktorer for produsenten når han skal beregne vannverdien, er usikkerheten om etterspørsel og om tilsig av vann. Produsenten må derfor ta hensyn til forventninger om markedspriser og tilsig i fremtidige perioder. Dersom produsenten forlanger en pris som er høyere enn markedsprisen, vil han ikke få solgt noe, og han vil ende opp med mer vann på lager ved periodens slutt. At magasinnivået da øker, tenderer til å senke produsentens vannverdi, noe som etter hvert bringer den på linje med resten av markedet. Ved likevekt i et fullkommet konkurransemarked vil hver produsent ha en vannverdi lik markedsprisen.

5.2.6 Betydningen av etterspørselens priselastisitet

Ved priselastisk etterspørsel vil redusert produksjon gi en mindre prisøkning enn om etterspørselen er lite priselastisk. Etterspørselen⁵⁶ etter elektrisk kraft er lite prisfølsom på kort sikt (fra time til time). I noen tilfeller kjenner ikke kunden prisen på varen på det tidspunktet den kjøpes. På mellomlang sikt – i løpet av en sesong eller noen måneder – er også prisfølsomheten begrenset. På lang sikt kan imidlertid etterspørselen være mer elastisk. Forbrukerne har over tid anledning til å tilpasse seg ved for eksempel å endre energibærere for oppvarming.

Alt annet likt vil det forhold at markedets etterspørsel er uelastisk på kort sikt bidra til å øke produsentenes markedsrett. Det er fordi et forsøk på å øke prisene bare i liten grad vil motsvares av redusert etterspørsel fra forbrukerne på kort sikt. Ved uelastisk etterspørsel kan selv kortvarige og uregelmessige situasjoner med markedsrett gi store prisutslag.

Etterspørselens priselastisitet har også betydning for effektivitetstapet som oppstår som følge av markedsrett. Dette vil bli diskutert nærmere under punkt 5.4.

5.2.7 Marginalkostnader i et vannkraftssystem

Vannkraft produseres ved å utnytte energien fra vannfall. Kostnadsstrukturen i norsk vannkraftproduksjon kjennetegnes ved lave betalbare variable kostnader, noe som skiller den fra kullkraft og gasskraft. For å regulere tilførselen av vann mellom våte og tørre perioder, kreves investering i lagerkapasitet (vannmagasin). Som nevnt ovenfor, er vannmagasinenes størrelse og tilsiget begrenset. Når produsenten skal kalkulere sine produksjonskostnader, må han ta hensyn til skyggeprisen på vann.

Statkraft anfører i notatet ”Utdypende momenter vedrørende det nordiske markedet og vannkraftssystemer” at en vannkraftprodusent ikke har incentiver til å holde tilbake vann ettersom vannet er en begrenset, men gratis ressurs. Statkraft argumenterer med at lave marginalkostnader i vannkraft alt annet likt vil gjøre det mindre attraktivt å holde tilbake produksjon for vannkraftprodusenter sammenlignet med produsenter i et termisk system, som har høyere marginalkostnader. Dette skal være fordi dekningsbidraget vannkraftprodusenten mister, blir større. På bakgrunn av dette mener Statkraft å ha vist at en vannkraftprodusent har mindre incentiver til å utøve markedsrett enn en termisk produsent.

Konkurransetilsynet er enig i at de lave direkte produksjonskostnadene i vannkraft tilsier at relativt lave markedspriser kan observeres i et vannkraftmarked. At en vannkraftprodusent har lavere betalbare driftskostnader enn en termisk produsent, er imidlertid ikke til hinder for at vannkraftprodusenten kan utøve markedsrett. Mens termiske produsenter har liten fleksibilitet⁵⁷ med hensyn til å variere produksjonsnivået, vil vannkraftprodusenter med større eller mindre magasininkapasitet kunne lagre vann til senere perioder, med mindre magasinene er i ferd med å bli fulle. For beslutninger om priser og omsetning er det alternativverdien av produksjonen som er relevant, og her hører blant annet verdien av lager av innsatsvarer inn. Dersom vannverdien regnes inn, er det ikke sikkert at marginalkostnaden er lavere for en vannkraftprodusent enn en produsent av termisk kraft.

⁵⁶ Enkelte industribedrifter kan ved høye priser finne det lønnsomt å redusere sin etterspørsel, men dette gjelder ved ekstremt høye priser og er for eksempel bare gjort en gang i løpet av fjoråret.

⁵⁷ Kullkraftverk og gasskraftverk kan til en viss grad reguleres på kort sikt. Ved gasskraft er det vanlig med såkalte take-or-pay kontrakter der produsenten får betalt uansett om de bruker gassen eller ikke. Dette kan medføre at gasskraftverk ikke lett reguleres opp og ned.

Videre har Konkurransetilsynet i avsnitt 5.2.1 påpekt at utøvelsen av markedsrett ved tilbakeholdelse av vann vil øke sannsynligheten for spill av vann. Eksempelvis vil en aktør med markedsrett finne det lønnsomt å holde tilbake produksjon om vinteren for å opprettholde høye priser. Aktøren vil dermed ha relativt mye vann i magasinet når våren kommer, noe som medfører en økt risiko for at magasinet går fullt i løpet av våren og vann blir spilt. Aktøren har således tilpasset seg slik at risikoen for spill av vann øker.

5.2.8 Betydningen av langsiktige fastpriskontrakter

Langsiktige fastpriskontrakter reduserer produsentens gevinst ved å manipulere spotprisen. Selv om han skulle lykkes i å øke spotprisen, vil den økte prisen bare komme produsenten til gode for det volumet som ikke er bundet opp til andre priser i langsiktige kontrakter.

Statkraft har derfor rett i at produsentenes posisjoner i kontraktmarkedet er av betydning for produsentenes markedsrett i det kortsiktige spotmarkedet. Dersom produsenten har tegnet fastpriskontrakter med kunder, tjener produsenten mindre ved å begrense tilbudet for å øke spotprisen. Dette skyldes at produsenten ikke får den høyere prisen på den andelen av produksjonen som er bundet opp.

Det er også viktig å skille mellom langsiktige kontrakter der kontraktsprisen er fast og kontrakter der prisen avhenger av spotprisutviklingen. Det er bare førstnevnte kontrakter som reduserer incentivene til å manipulere spotprisen. Den andelen av kontraktene som har priser knyttet opp til spotprisutviklingen, vil ikke svekke incentivene. Statkraft har selv lagt til grunn at de ikke har langsiktige fastpriskontrakter hvor prisene er knyttet opp mot spotprisutviklingen.

Prisen på langsiktige kraftleveranser vil normalt reflektere forventninger om fremtidig prisutvikling. Etter hvert som gamle kontrakter går ut og nye skal forhandles, vil prisen i de nye kontraktene bli påvirket av spotprisen. Det betyr at også fastpriskontrakter er avhengig av prisutviklingen på spotmarkedet.

Årsaken til at disse blir tatt med i analysen er at kontraktene er fremforhandlet under normale kommersielle forhold, og at slike kontrakter i stor grad også utgjør en del av andre aktørers produksjon. Den fremtidige utviklingen i spotmarkedet er dermed tatt med i beregningen ved inngåelsen av langsiktige kontrakter. En aktør med markedsrett vil kunne øke prisene i fremtiden, noe som vil påvirke kontrakter for levering i fremtiden.

5.2.9 Kontrollinstansenes rolle

Statkraft har i meldingen om Statkrafts erverv av TEV fremhevet de ulike kontrollorganenes mulighet til å avdekke forhold med hensyn til markedsrett.

Om Nord Pool uttales: ” Nord Pool har løpende oversikt over aktørenes anmelding til den nordiske børsen og har kompetanse til å foreta konkret oppfølging av aktørenes fysiske agering. Nord Pool har siden utgangen av 2000 styrket sin markedsovervåking og har organisert markedsovervåkingen i en egen uavhengig avdeling. Nord Pool har også utarbeidet regler for offentliggjøring av markedssensitiv informasjon som for eksempel planlagt vedlikehold og uforutsette hendelser som gir bortfall av produksjonskapasitet. Nord Pool arbeider for å få økte fullmakter for å innhente informasjon og gjøre undersøkelser i tilfeller der en har mistanke om bruk av markedsrett.”

Om NVEs rolle påpeker Statkraft at NVE i forbindelse med konsesjonsbetingelser setter krav om minste vannføring og vannstand i magasinene. Disse kravene vil begrense muligheten til fritt å disponere over magasinkapasitet.

Om Statnetts rolle uttaler Statkraft at Statnett til enhver tid har fullt innsyn i Statkrafts produksjonsplaner, og har følgende virkemidler for å avbøte eventuell markedsrett og forsøk på å utnytte denne gjennom;

- å endre anmeldingsområde,
- å erklære et område som monopolområde,
- å dele opp nett og på den måten tvangsstyre produksjonen, evt. bruke systemvern,
- å godkjenne alle større vedlikeholdsarbeider, dvs. når man får lov til å koble ut produksjonskapasitet,
- å informere NVE og evt. markedet.

Etter Statkrafts oppfatning gjør disse forhold, sett i sammenheng med NVEs og Statnetts roller, samlet sett at kraftmarkedet er mer transparent og gjenstand for overvåking enn noe annet marked. Det må etter Statkrafts vurdering også være åpenbart at alene det faktum at en aktør vet at kontrollinstanser overvåker alt man faktisk gjør i forhold til det fysiske og finansielle markedet, samt all fysisk disponering, i stor grad reduserer incentivene til å utøve markedsrett.

Konkurransetilsynet er ikke enig i at kontrollmyndighetene vil være i stand til å forhindre utøvelse av markedsrett. De har verken metoder eller virkemidler for dette. Dette er også i overensstemmelse med organenes egne uttalelser.⁵⁸

Nord Pool har uttalt at Nord Pools markedsovervåkning ikke kan brukes som argument for å tillate økt konsentrasjon i markedet. Markedsovervåkningens rolle er å overvåke det markedet som til enhver tid eksisterer, og er ikke et instrument for å balansere konsentrasjonen i markedet. Nord Pool anfører videre at tilfredstillende konkurranse der ingen aktør har markedsrett, må være et overordnet mål. En utvikling der markedsovervåkning blir akseptert som et argument for mer markedsrett, er etter Nord Pools vurdering prinsipielt gal.

NVE samler inn hydrologiske data som for de fleste store kraftverk vil kunne benyttes til å kontrollere produsentenes spill av vann. Dette er imidlertid data som ikke er tilgjengelig for markedsaktørene. NVE har ikke utviklet rutiner eller metoder som gjør at denne informasjonen kan benyttes til effektiv markedsovervåkning. Selv om NVE skulle kunne påvise spill av vann, er det ikke sanksjonsmuligheter innenfor energiloven for å hindre at dette gjentar seg.

Når det gjelder de virkemidlene Statnett er tildelt gjennom NVEs retningslinjer for systemansvaret, er disse ment å håndtere tilfeller med spesialregulering. Statnett har et "ris bak speilet" i form av en trussel om å styre priser og produksjon i tilfeller der det er åpenbart at markedsmekanismen ikke strekker til. Disse virkemidlene er altså tildelt Statnett for å håndtere markedsrett i regulerkraftmarkedet ved spesialregulering. Statnett har imidlertid

⁵⁸ Tilsynsorganenes uttalelser i sak nr. 2001/76 – Statkraft/Agder.

ingen tilsvarende fullmakter dersom markedsrett utøves innenfor et prisområde i spotmarkedet.

5.2.10 Oppsummering markedsrett og flaskehals

Markedsrett kan utøves ved at en produsent holder tilbake produksjon for å heve prisene.

Markedsrett kan også utøves ved å flytte produksjon fra perioder der etterspørselen er lite prisfølsom til perioder der den er mer følsom for prisendringer. Etterspørselen vil være mindre prisfølsom i perioder der det oppstår delmarkeder enn når det ikke er slike begrensninger i overføringssystemet.

Utøvelsen av markedsrett medfører dels en heving av det alminnelige prisnivå i Norge og dels prisforskjeller over tid, der slike prisforskjeller ellers ikke ville eksistert. Høyere priser og større prisforskjeller innebærer et samfunnsøkonomisk tap. Tapet ved prisforskjeller består i at verdifullt forbruk i perioder der etterspørselen er lite prisfølsom, fortreges til fordel for mindre verdifullt forbruk i perioder hvor etterspørselen er mer prisfølsom.

Utøvelsen av markedsrett påvirker også prisforskjellene mellom regioner. I et underskuddsområde vil utøvelsen av markedsrett øke prisforskjellen, eventuelt skape en prisforskjell der det ellers ikke ville vært noen. I et overskuddsområde vil utøvelsen av markedsrett derimot redusere prisforskjellen mellom regioner, eventuelt også oppheve den helt.

Virkingen av en prisøkning avhenger av hvor prisfølsom markedets etterspørsel er, og om produsentene faktisk har ledig effekt- og magasinkapasitet. Vi har sett at markedets etterspørsel er lite prisfølsom på kort sikt. Statkraft kontrollerer etter ervervet over halvparten av all regulerbar produksjon i Midt- og Nord-Norge. Disse forholdene bidrar til å redusere elastisiteten i den residualetterspørsel Statkraft står overfor, og vil derfor medføre at Statkraft etter ervervet er i en situasjon der det vil være lønnsomt for bedriften å utøve markedsrett.

5.3 Konkurransesituasjonen i Midt- og Nord-Norge

5.3.1 Konsentrasjonen

Statkraft har gjennom sine erverv av eierandeler gradvis økt sin innflytelse over produksjonen i Norge. Statkraft har de siste årene ervervet eierandeler i E-CO (daværende Oslo Energi Produksjon), BKK, HEAS, Skagerak Energi og Agder Energi.⁵⁹

Statkraft er den største produsenten i Midt- og Nord-Norge. Med utgangspunkt i middelproduksjon har Statkraft⁶⁰ en markedsandel på 45 prosent før ervervet av TEV. Som nevnt i punkt 5.2.5 er produksjonens regulerbarhet av betydning for produsentenes mulighet til å utøve markedsrett, fordi virkningene av en prisøkning er avhengig av om de andre produsentene har kapasitet og vilje til å øke tilbudet. Statkrafts andel av effekt- og magasinkapasitet er enda høyere. Andelen av magasinkapasiteten er på 52 prosent. Ervervet av TEV tilfører Statkraft ytterligere 6 prosent av magasinkapasiteten, slik at den etter ervervet vil utgjøre 58 prosent. Statkraft vil dessuten oppnå en andel av installert effekt på 53 prosent etter ervervet.

⁵⁹ Konkurransetilsynet forbød oppkjøpet av Agder Energi 21. mars 2002, jf vedtak V2002-26. Vedtaket er påklaget.

⁶⁰ Statkrafts andel inkluderer HEAS' 12 prosent andel i Kraftverkene i Orkla.

Som nevnt i kapittel 5.1.3 om stilltiende samarbeid, vil den sterkeste destabiliserende faktor i et marked være innslaget av eksisterende konkurrenter. Av tabellene i kapittel 4 kan man se at ved oppkjøpet av TEV fjernes en sterk konkurrent til Statkraft i Midt- og Nord-Norge. Det vil være tre andre kraftprodusenter av en viss størrelse⁶¹ i dette området. Øvrige aktører har en markedsandel på 3 prosent eller mindre.

5.3.2 Betydningen av krysseie

Kraftmarkedet har siden dereguleringen i 1990 vært kjennetegnet ved et stort antall tilbydere og etterspørere. Tendensen går imidlertid mot større og færre regionale enheter på tilbudssiden og økt omfang av krysseie.

Mye av Statkrafts produksjon kommer fra kraftverk hvor også andre produsenter har eierandeler. Noen er drevet av Statkraft, mens andre er drevet av andre selskaper. Som eksempel nevnes at Tafjord Kraft eier 12 prosent av Grytten, Svorka Energiverk eier 50 prosent av Svorka og Nordlandskraft eier henholdsvis 30 og 17,5 prosent av Svartisen og Kobbelv. Disse kraftverkene er drevet av Statkraft. Kraftverkene i Øvre Namsen er derimot drevet av Nord-Trøndelag Elektrisitetsverk, som eier 50 prosent. I Kvæningen kraftverk disponerer Statkraft 5 prosent av produksjonskapasiteten. Øvrige eiere er Troms Kraft, Alta Kraftlag og Repvåg Kraftlag.

Statkraft har også indirekte gjennom BKK andeler i Tafjord Kraft. Inkluderes Tafjord Krafts markedsandel kontrollerer Statkraft hele 57 prosent av produksjonen i NO2.

Konkurransetilsynet er av den oppfatning at omfanget av krysseie har bidratt til at forutsetningene for konkurranse er blitt svekket de siste årene. Gjennom krysseie har Statkraft sikret seg større innflytelse i kraftverkene selskapet har eierandeler i. Som nevnt under 5.1.3 har Statkraft på bakgrunn av sitt eierskap i egne og andre selskapers kraftverk et informasjonsfortrinn i markedet som gjør at selskapet kan gis en ledende rolle i forhold til andre kraftprodusenter i Norge. En kan gjennom deleierskap oppnå betydelig innflytelse på et selskaps virksomhet. Dette er viktig informasjon i forbindelse med stilltiende samarbeid. Statkrafts erverv av TEV vil bidra til å forsterke denne utviklingen. Dette gjelder spesielt i perioder hvor kapasiteten binder, og hvor residualetterspørselen produsentene står overfor er mindre prisfølsom.

5.3.3 Oppsummering

Statkraft er største produsent i Midt- og Nord-Norge, og har etter ervervet grep om over 45 prosent av produksjonen.

Statkraft har etter ervervet en markedsandel på 53 prosent av installert effekt, og hele 58 prosent av all magasinkapasitet i Midt- og Nord-Norge. Omfanget av krysseie reduserer Statkrafts incentiver til å konkurrere i Midt- og Nord-Norge.

Midt- og Nord-Norge har i likhet med det nordiske kraftmarkedet flere egenskaper som taler for at aktørene kan lykkes i å opprettholde et stilltiende samarbeid og derved oppnå høyere priser. Statkraft har også i Midt- og Nord-Norge et informasjonsfortrinn i markedet som gjør at selskapet kan gis en ledende rolle i forhold til mindre vannkraftprodusenter.

⁶¹ Over 4,1 prosent.

Det er Konkurransetilsynets oppfatning at omfanget av krysseie har bidratt til at forutsetningene for konkurranse er blitt svekket. Statkrafts erverv av Trondheim Energiverk vil bidra til ytterligere begrensning av konkurransen. Dette gjelder spesielt i perioder hvor kapasiteten binder, og hvor residualetterspørselen produsentene står overfor er mindre prisfølsom. Tilsynet mener derfor at grensen for hvilken konsentrasjon som kan aksepteres i kraftmarkedet, nå er nådd.

5.4 Samfunnsøkonomiske kostnader

I tillegg til at ervervet vil medføre økte priser til ugunst for kraftbrukerne, vil det oppstå flere former for effektivitetstap. Utøvelse av markedsrett medfører dels en heving av det alminnelige prisnivået og dels prisforskjeller over tid, der slike prisforskjeller ellers ikke ville eksistert. Høyere priser og større prisforskjeller innebærer et samfunnsøkonomisk tap.

Tapet ved prisforskjeller består som beskrevet ovenfor i at verdifullt forbruk i perioder der etterspørselen er lite prisfølsom, fortrenses til fordel for mindre verdifullt forbruk i perioder hvor etterspørselen er mer prisfølsom.

Økte priser kan gi opphav til en lang rekke effektivitetstap.

5.4.1 Effektivitetstap på kort sikt

I frikonkurranseløsningen utnyttes den til enhver tid tilgjengelige produksjonsteknologien i markedet på den mest effektive måten. Slik sikres det at forbruket til enhver tid dekkes til lavest mulig kostnad. Dette gjelder ikke nødvendigvis dersom aktørene utøver markedsrett. Grunnen til dette er at den aktøren som besitter den marginale produksjonsteknologien ikke nødvendigvis er den som har, eller utnytter markedsrett. Den dyreste kapasiteten i Sverige, de svenske oljekondensverkene, er for eksempel eid av Svenska Kraftnät. Hvis markedsrett da utøves ved at en eller flere aktør holder tilbake produksjonskapasitet, kan det føre til at disse oljekondensverkene kommer i produksjon. Dermed er den kapasiteten som ikke produseres (den tilbakeholdte) billigere enn den dyreste kapasiteten som er i produksjon. Dette gir effektivitetstap gjennom en inoptimal utnyttelse av produksjonskapasiteten.

Dersom det er vannkraft som holdes tilbake, vil denne etter all sannsynlighet bli produsert ved en senere anledning når prisene er lavere.⁶² I så fall fortrenses den kapasiteten som ellers ville vært marginal på dette tidspunktet. Det som produseres (vannkraften) vil i så fall være billigere kapasitet enn den som ellers skulle vært produsert.

Denne misstilpasningen av produksjonskapasiteten kan også gi miljøkostnader dersom dyr kapasitet, som ikke ville blitt produsert i frikonkurranse, også har høyere utslipp av CO₂. I utgangspunktet er imidlertid ikke alle miljøkostnader internalisert i kraftmarkedet, slik at utnyttelsen av produksjonskapasiteten ikke nødvendigvis er optimal i frikonkurranse heller. Dyr produksjonskapasitet har heller ikke nødvendigvis større utslipp enn billig kapasitet, slik at dette ikke er et entydig resultat.

⁶² Vannkraftprodusentene vil søke å unngå å spille vann, men markedsrett kan føre til at sannsynligheten for spill øker.

5.4.2 Effektivitetstap på lang sikt

Markedsmakt, selv om den bare blir utnyttet i enkelte perioder og situasjoner, vil påvirke prisforventningene i markedet, og kan derfor ha betydning for tilpasningen på lang sikt. Dette kan gi opphav til en lang rekke effektivitetstap:

Inoptimale investeringer i nettet

Kostnadene ved investeringer i nettet bør baseres på gevinstene i form av reduserte prisforskjeller mellom områdene (i tillegg til verdien av å redusere sannsynligheten for utfall). Dersom det utøves markedsmakt, kan dette både øke og utjevne prisforskjellene mellom to områder. Prissignalene gir dermed ikke samfunnsøkonomisk riktige investeringssignaler.

Inoptimal lokalisering av produksjonskapasitet

På samme måte som for investeringer i nettet, kan markedsmakt medføre at markedsprisene ikke gir riktige signaler om overskudds- og underskuddsområder, og at ny produksjonskapasitet dermed ikke lokaliseres der den samfunnsøkonomiske verdien av den er størst.

Inoptimale investeringer på etterspørselssiden

Forventninger om høye kraftpriser vil påvirke beslutninger også på etterspørselssiden. Dersom det er bekymring om høye priser og markedsmakt, vil det for eksempel bidra til økt usikkerhet og en større nedside for investeringer i kraftkrevende industri. Dette kan bidra til større nedleggelse, reduserte nyinvesteringer, eller at det investeres i annen type teknologi enn ellers. Også for de andre etterspørselssektorene vil høye priser gi endringer i atferd når det gjelder investeringer i kraftforbrukende utstyr, investeringer i energisparende utstyr, investeringer i oppvarmingsteknologi og valg av brensel m.v.

5.5 Oppsummering konkurransevirkninger

Ovenfor har Konkurransetilsynet redegjort for en rekke forhold som tilsier at konkurransen i kraftmarkedet over en periode er blitt gradvis svekket.

Fysiske forhold i overføringsnettverket skaper tidvis lokale geografiske markeder, markedets etterspørsel er lite prisfølsom på kort sikt, og etablering er vanskelig da det tar lang tid å bygge ut kapasitet. Omfanget av kryssseie har økt betydelig de siste årene. Statkraft har også på grunn av sin lokalisering tilgang på informasjon om driftsmessige og hydrologiske forhold som er av betydning for konkurrentenes tilpasning. Statkraft og de selskapene Statkraft har eierandel i synes derfor å ha et informasjonsfortrinn i forhold til øvrige selskaper. I tillegg sitter Statkraft med en betydelig andel av den regulerbare produksjonen i Midt- og Nord-Norge, og i Norge som helhet. Dette sett i sammenheng med den jevne økningen i etterspørselen som vi har sett de siste årene, gjør at konkurransen i engrosmarkedet er blitt svekket. Som påpekt tidligere anser Konkurransetilsynet konkurransen som begrenset i utgangspunktet.

Statkraft har i meldingen anført at ervervet av TEV ikke medfører en vesentlig konkurransebegrensning.

Hvorvidt konkurransen ved Statkrafts erverv av TEV blir vesentlig begrenset vil bero på et skjønner der en rekke momenter må vektlegges. Når konkurransen er begrenset i utgangspunktet, skal det mindre til for at et erverv medfører en vesentlig

konkurransbegrensning. I denne saken var konsentrasjonen i det relevante markedet (NO2) også før Statkrafts erverv av TEV betydelig.

Etter ervervet kontrollerer Statkraft over halvparten av all effektkapasitet i Midt- og Nord-Norge, og nesten 60 prosent av magasinkapasiteten. Konkurrentenes muligheter til å svare ved forsøk på å utøve markedsrett, blir redusert som følge av ervervet. Som det er redegjort for ovenfor, vil ervervet også medføre at mulighetene for stilltende prissamarbeid forsterkes.

Statkraft har de siste årene kjøpt seg opp i en rekke kraftproduserende selskaper, og har således gradvis styrket sin posisjon i kraftmarkedet. I tillegg har selskapene som er tilknyttet Statkraftalliansen kjøpt andeler i lokale kraftselskaper, jf. drøftelsen under punkt 5. Når konkurransen er begrenset i utgangspunktet, skal det mindre til for at et erverv medfører en vesentlig konkurransbegrensning. I vedtak V2002-26 uttrykte Konkurransetilsynet at ervervet av Agder Energi representerte det steget i den trinnvise utviklingen som gjør at vesentlighetskravet må anses oppfylt, og forbød på denne bakgrunn ervervet. Tilsvarende vurderer Konkurransetilsynet at Statkrafts erverv av TEV representerer det steget i den trinnvise utviklingen som gjør at vesentlighetskravet må anses oppfylt.

På bakgrunn av dette finner Konkurransetilsynet at Statkrafts erverv av TEV vil gi Statkraft økt mulighet til å utøve vesentlig markedsrett, slik at ervervet medfører en vesentlig begrensning av konkurransen. Utøvelse av markedsrett innebærer en sløsing i samfunnsøkonomisk forstand, siden markedstilpasningen gir en samlet ressursbruk som er mindre effektiv enn den kunne ha vært.

Statkraft forstår varselet slik at det ikke konkluderes med at ervervet vil føre til en vesentlig konkurransbegrensning i Norden, og ber om en bekreftelse på dette. Konkurransetilsynet bekrefter at konkurransbegrensningen i perioder hvor det ikke er kapasitetsbegrensninger i nettet, dvs. når Norden er det relevante marked, ikke er vesentlig. Vi vil imidlertid presisere at det er totalvirkningene av oppkjøpet i det nordiske kraftmarkedet som legges til grunn for vår konklusjon. Virkningen på konkurransen i markedet når det ikke er overføringsbegrensninger er bekymringsfull i seg selv. Når vi i tillegg tar hensyn til virkningene i delmarkedene som oppstår ved overføringsbegrensninger, er det klart at ervervet medfører en vesentlig konkurransbegrensning.

6. Effektivitetsgevinster

Et bedriftserverv kan være motivert ut fra muligheten til å realisere effektivitetsgevinster og/eller strategiske gevinster for de involverte selskaper. Kostnadsbesparelser som innebærer realøkonomisk gevinst, vil i utgangspunktet også være en samfunnsøkonomisk gevinst. Med realøkonomisk gevinst menes at en gitt mengde varer eller tjenester kan produseres med lavere ressursinnsats enn tidligere, eller at produksjonen kan øke med gitt ressursinnsats. Gevinster som følge av økt forhandlingsstyrke, eller at ervervet gjør det mulig for bedriftene å vri etterspørselen mot egne varer og tjenester, regnes normalt ikke som samfunnsøkonomiske gevinster. Samfunnsøkonomiske gevinster kan også være knyttet til reduksjon av et eventuelt eksisterende effektivitetstap.

Kun samfunnsøkonomiske gevinster som er ervervsspesifikke, dvs. gevinster som er avhengige av at ervervet finner sted for å bli realisert, er relevante ved tilsynets vurdering av ervervet. Gevinster som vil eller kan bli realisert selv om ervervet ikke finner sted, vil ikke bli tatt hensyn til. Dette gjelder for eksempel effektivitetsgevinster som ville kunne realiseres gjennom et annet erverv, gjennom å kjøpe informasjon eller lignende.

6.1 Statkrafts anførsler om synergier/effektivitetsgevinster ved ervervet

Statkraft forventer at samordningen av TEVs virksomhet med egen virksomhet på sikt vil gi betydelige synergieffekter. Statkraft påpeker at avtalen med TEV i liten grad legger begrensninger på hvordan selskapet skal drives videre, og at Statkraft derfor står fritt til å velge de løsningene som gir de beste og mest effektive løsningene for selskapet som helhet. [...]⁶³

6.2 Konkurransetilsynets vurdering av anførte effektivitets- og synergigevinster

Den rådende oppfatningen i forskermiljøene er at synergier i produksjon av vannkraft er små.⁶⁴ Lokaliseringen bestemmes av naturgitte forhold, og drift av vannkraftverk er i liten grad arbeidskraftintensiv. Dette vises klart ved de lave direkte variable kostnadene som er knyttet til produksjon av vannkraft. Likevel er det sannsynlig at et mindre produksjonsselskap kan få betydelige gevinster ved å legge sin virksomhet inn i et stort selskap som Statkraft. Ikke minst vil den lille produsenten få del i den kompetanse og det analyseapparat som den store aktøren rår over, og dermed kunne øke lønnsomheten ved sin produksjon. Det er imidlertid ikke dokumentert at det eksisterer en åpenbar sammenheng mellom størrelse og lønnsomhet blant vannkraftprodusenter i Norge.

Det er grunn til å tro at en samordning av virksomhetene til Statkraft og TEV vil generere visse effektivitetsgevinster, selv om Statkraft i liten grad dokumenterer sine påstander. Konkurransetilsynet tror likevel ikke at TEV, som en direkte følge av ervervet, vil kunne få synergigevinster i et slikt omfang som partene antyder. Nedenfor drøftes Statkrafts anførsler om synergier i den rekkefølgen de er omtalt ovenfor.

[...]⁶⁵

Statkraft har i klagen over Konkurransetilsynets vedtak V2002-26 – Statkraft/Agder Energi hevdet at tilsynet ikke gjorde forsøk på å sannsynliggjøre hvorvidt effektivitetsgevinstene som ble vurdert å være lite eller ikke ervervsspesifikke, faktisk ville blitt realisert uavhengig av ervervet. Til dette vil vi først få bemerke at Statkraft fikk kjøpe TEV i konkurranse med andre selskaper. Flere av disse var kraftprodusenter lokalisert i nærheten av TEV, og det er grunn til å tro at flere derfor har hatt mulighet til å gjennomføre rasjonaliseringstiltak som ligner de Statkraft anfører. Vi mener derfor de fleste av de effektivitetsgevinstene som anføres kan realiseres på annen måte enn ved at Statkraft overtar TEV. Ifølge Statkraft er selskapet det eneste i eller nær Trøndelagsområdet som konkurrerte i budrunden om TEV Kraft. Både Nord Trøndelag Elektrisitetsverk og Trønder Energi har imidlertid fremmet konkrete fusjonsplaner mellom eget selskap og hele TEV, inklusive TEV Kraft.⁶⁶

Statkraft hevder med referanse til våre retningslinjer at tilsynet må foreta beregninger av hvor store synergigevinster som vil kunne realiseres ved alternative utviklingsbaner. Det vil alltid være stor usikkerhet knyttet til anslag på synergigevinster som følge av erverv. Det vil for eksempel være rom for store feilkilder ved sammenligning av de beregnede synergigevinstene

⁶³ Unntatt offentlighet med hjemmel i offentlighetsloven § 5a, jf. forvaltningsloven § 13 første ledd nr. 2

⁶⁴ Oppsummering fra idé-seminar 13. mars 2001 om konkurransemessige utfordringer i kraftmarkedet.

⁶⁵ Unntatt offentlighet med hjemmel i offentlighetsloven § 5a, jf. forvaltningsloven § 13 første ledd nr. 2

⁶⁶ I henhold til informasjon som fremkommer på hjemmesidene til Nord Trøndelag Elektrisitetsverk og Trønder Energi.

til henholdsvis Trønder Energi og Statkraft ved erverv av TEV. Vi mener derfor det er tilstrekkelig å sannsynliggjøre at anførte effektivitets- og synergigevinster ikke er ervervsspesifikke.

På bakgrunn av ovennevnte legger Konkurransetilsynet til grunn at ervervet gir visse effektivitetsgevinster. Disse er imidlertid lite dokumentert, og det er usikkert i hvilken grad de er ervervsspesifikke.

6.3 Kort om betydningen av slagkraftige, nasjonale enheter

Statkraft er nå i ferd med å fullføre en oppkjøpsprosess som har bestått av en rekke erverv. Statkraft fikk våren 2001 tilført 6 mrd. kroner i ny innskuddskapital og økt låne- og garantiramme med 10 mrd. kroner. I St.prp. nr. 51 (2000-2001) ”Om tilførsel av innskuddskapital og auka låne- og garantiramme for Statkraft SF”, begrunner Statkraft sin søknad om midler med at selskapet ønsker å øke sin produksjonskapasitet ved oppkjøp i Norge. Det uttales at en sterkere posisjon i hjemmemarkedet vil styrke Statkrafts konkurransekraft i forhold til internasjonale konkurrenter.

Konkurransetilsynet har vanskelig for å se at det er nødvendig å styrke sin posisjon i hjemmemarkedet for å konkurrere ute. Professor Lars Sørgard⁶⁷ uttaler i en artikkel i Kraftjournalen at han har vanskelig for å følge de som hevder at prisen vil kunne gå ned dersom Norge får en stor, slagkraftig enhet. ”Dersom Statkraft faktisk benytter sine seks milliarder til å kjøpe seg opp i det innenlandske markedet, så vil de bli enda større enn i dag. Og er da enda mindre enn før interessert i å konkurrere hardt på pris.”

7. Konklusjon og vedtak om inngrep

Konkurransetilsynet finner at Statkrafts erverv av TEV AS vil medføre en vesentlig begrensning av konkurransen i engrosmarkedet for kraft. Effektivitetsgevinstene ved ervervet er ikke tilstrekkelige til å oppveie det samfunnsøkonomiske tapet som følger av konkurransebegrensningen. Konkurransetilsynet har derfor kommet til at Statkrafts erverv av TEV vil føre til en vesentlig begrensning av konkurransen i engrosmarkedet for kraft i strid med konkurranselovens formål om effektiv bruk av samfunnets ressurser.

Ifølge Statkrafts brev av 10. juni 2002 vil et vedtak som forbyr Statkraft å erverve 100 % av aksjene i TEV gå lenger enn nødvendig for å avbøte de konkurransemessige problemene ved ervervet. Det opplyses samme sted at det vil være praktisk mulig å skille produksjonsvirksomheten i konsernet (TEV Kraft AS) fra resten av TEVs virksomhet. Konkurransetilsynet har ved vurderingen av ervervet lagt til grunn de opplysningene som fulgte av meldingen av 25. februar 2002, og således vurdert ervervet samlet. Dersom det er praktisk mulig å skille ut produksjonsvirksomheten i TEV, vil en avhendelse av denne delen etter Konkurransetilsynets oppfatning være tilstrekkelig til å avbøte de konkurransebegrensende virkningene av ervervet. Konkurransetilsynet har også funnet å kunne akseptere, på nærmere fastsatte vilkår, avhendelse av annen produksjonsvirksomhet i NO2.

På denne bakgrunn, og med hjemmel i konkurranseloven § 3-11, har Konkurransetilsynet fattet følgende vedtak:

⁶⁷ Artikkel i Kraftjournalen nr. 4, 2001.

Statkraft Holding AS pålegges å avhende 100 prosent av aksjene i Trondheim Energiverk AS til en av Statkraft uavhengig aktør, eller å avhende hele Trondheim Energiverk AS' produksjonsvirksomhet til en av Statkraft uavhengig aktør, eller å avhende annen produksjonsvirksomhet i NO2 som tilsvarer en reduksjon i magasinkapasiteten på [...] ⁶⁸ TWh til en av Statkraft uavhengig aktør.

Dersom Statkraft avhender annen produksjonsvirksomhet i NO2 som tilsvarer en reduksjon på [...] ⁶⁹ TWh i magasinkapasitet til en av Statkraft uavhengig aktør, skal avtalen(e) før avhendelsen(e) forelegges Konkurransetilsynet for godkjenning.

Avhendelsen(e) må skje innen [...] ⁷⁰.

Med en av Statkraft uavhengig aktør menes i vedtaket her selskap hvor Statkraft ikke har eierinteresser, verken direkte eller avledet gjennom eierskap i annet selskap.

Dersom Statkraft avhender annen produksjonsvirksomhet som tilsvarer en reduksjon i magasinkapasitet på [...] ⁷¹ TWh, skal denne produksjonen ha en installert effekt som ikke er merkbart lavere enn TEVs effektkapasitet. Nedsalget skal bidra til en redusert spredning av Statkrafts eierposisjoner i kraftproduksjonsvirksomhet. Både kjøper(e) og produksjonsanlegg(ene) som eventuelt avhendes, samt eventuelle andre vilkår som har betydning for Statkrafts samlede magasin- og effektkapasitet er gjenstand for Konkurransetilsynets godkjenning.

Vedtaket er fattet innen fristen 8. juli 2002, og kan påklages innen fire (4) uker. En eventuell klage stiles til Arbeids- og administrasjonsdepartementet, men sendes til Konkurransetilsynet.

Oslo, 5. juli 2002

Knut Eggum Johansen

konkurransedirektør

Lasse Ekeberg

avdelingsdirektør

⁶⁸ Unntatt offentlighet med hjemmel i offentlighetsloven § 5a, jf. forvaltningsloven § 13 første ledd nr. 2

⁶⁹ Unntatt offentlighet med hjemmel i offentlighetsloven § 5a, jf. forvaltningsloven § 13 første ledd nr. 2

⁷⁰ Unntatt offentlighet med hjemmel i offentlighetsloven § 5a, jf. forvaltningsloven § 13 første ledd nr. 2

⁷¹ Unntatt offentlighet med hjemmel i offentlighetsloven § 5a, jf. forvaltningsloven § 13 første ledd nr. 2

VEDLEGG 1

Særlig om flaskehalshåndtering

Det finnes to alternative modeller for håndtering av flaskehalser – prisområder og spesialregulering (motkjøp). I spotmarkedet og internt i Norge håndteres flaskehalser med en prisområdemodell med faste elspotområder i kombinasjon med spesialregulering.

Ved prisområdemodellen settes ulike priser i elspotmarkedet på hver side av en flaskehals. Dette gir en relativt høy områdepris på den siden av flaskehalsen der det er produksjonsunderskudd, og en lavere pris i overskuddsområdet. Områdeprisene settes slik at kraftmengden som forventes å flyte gjennom overføringslinjen (snittet), ikke overskrider kapasitetsgrensen.

Ved spesialreguleringer er det anmeldingene i regulerkraftmarkedet som blir lagt til grunn for opp- og nedregulering. Alle aktørene på begge sidene av snittet blir stilt ovenfor den samme prisen i spotmarkedet (systemprisen), selv om like priser ikke gir noen likevekt med flaskehalser i overføringsnettet. Systemoperatør sikrer at kapasitetsgrensene gjennom kritiske snitt ikke overskrides, ved å betale de beste av de aktuelle objektene på regulerkraftlisten for opp- eller nedregulering på hver side av flaskehalsen. Dette fungerer slik at Statnett ved f.eks. en oppregulering betaler mellomlegget mellom produsentenes bud og det produsenten ville fått for kraften i markedet. Svenska Kraftnät bruker spesialreguleringer (motkjøp) som eneste virkemiddel når det oppstår flaskehalser innad i det svenske sentralnettet.

Dagens praksis innebærer at nettet er delt inn i faste elspotområder som angir hvilke områder aktørene skal anmelde sine kjøp og salg i.⁷² To ganger i året foretar Statnett en avgrensning av hvilke elspotområder som skal gjelde for kommende halvår. Det normale er at Norge er delt i to områder, NO1 (Sør-Norge) og NO2 (Midt- og Nord-Norge), men hvis det f. eks. er lite vann i magasinene i en region, eller Statnett får problemer av annen art i en region, vil Statnett kunne skille ut et eget elspotområde for en periode.⁷³ Sverige, Finland, Jylland og Sjælland er uansett tid på året egne elspotområder. Elspotområdene setter rammer for hvilket område aktørene skal anmelde sine kjøp og salg i. Når Nord Pool skal beregne elspotpriser, beregnes det først en systempris (Ps) basert på en forutsetning om at det ikke er overføringsbegrensninger i sentralnettet. Dersom beregningene viser at kraftflyten mellom elspotområdene overskrider kapasitetsgrensen, beregnes det to eller flere områdepriser (Po). Kapasitetsavgiften i hvert prisområde er definert som differansen mellom systemprisen og områdeprisen ($\text{Kapasitetsavgift} = \text{Ps} - \text{Po}$).

Dersom prisberegningene viser at kapasiteten mellom elspotområdene ikke overskrides, blir det kun ett prisområde med områdepris lik systempris og kapasitetsavgift lik null. Dersom kraftflyten mellom to områder overskrider kapasiteten, reduseres prisen i overskuddsområdet (lavprisområdet - pl) og økes i underskuddsområdet (høyprisområdet - ph). Dette stimulerer til høyere kjøp og lavere salg i overskuddsområdet og til høyere salg og lavere kjøp i underskuddsområdet. På denne måten benyttes prismetanismen til å regulere kraftflyten ned til kapasitetsgrensen.

⁷² Tidligere sendte Statnett hver uke ut en anmeldingsinformasjon som viste hvilken områdeinndeling som gjaldt for neste ukes anmelding og hvilke prisintervall det skulle anmeldes i. Fastsettelsen av anmeldingsområder var delvis basert på skjønn, og områdeinndelingen kunne variere fra uke til uke.

⁷³ 2. februar 2001 ble Midt-Norge skilt ut som eget område. Det var da tre elspotområder i Norge. Dette var for å avhjelpe vannsituasjonen i Møre. I juni 2001 var man tilbake til to elspotområder i Norge.

Mer konkret beregnes det først en pris i hvert område basert på de respektive områders anmeldelser og gitt at det ikke finnes kapasitetsbegrensninger mellom områdene. Deretter blir kjøpskurven i overskuddsområdet tillagt et prisuavhengig⁷⁴ kjøp som tilsvarer overføringskapasiteten mellom områdene, Kap. Tilsvarende blir salgskurven i underskuddsområdet tillagt et prisuavhengig salg av et kvantum lik Kap. Dette er ensbetydende med en parallellforskyvning av henholdsvis kjøpskurven i overskuddsområdet og salgskurven i underskuddsområdet. På denne måten utnyttes overføringen helt opp til kapasitetsgrensen.

I det øyeblikket det skilles ut prisområder foregår alt kjøp og salg i spotmarkedet til områdepriser. Det foregår ingen handel til systempris i de timene hvor områdepriser er etablert. Systemprisen har i de tilfellene bare betydning som referanse for de finansielle kontraktene.

Den fysiske kraftflyten vil alltid gå fra lavprisområdet til høyprisområdet. Dette innebærer at elbørsens kjøp og salg av kapasitet mellom to prisområder alltid vil gi en inntekt som tilsvarer Kap* (Ph-Pl). Denne inntekten tilfaller Sentralnettet. Mesteparten av inntektene går i dag til å tilbakebetale gjeld i utenlandsregnskapet, mens noen få prosent betales tilbake til markedsaktørene gjennom de bruksavhengige tariffleddene (kapasitetsleddene) i sentralnettstariffen.

Innenfor de faste elspotområdene kan det også være kritiske snitt. Interne flaskehalsar som oppstår innenfor et område, skal håndteres ved spesialregulering med mindre kostnadene ved håndtering av en enkelt flaskehals overstiger 6-10 mill. kroner.

⁷⁴ ”Prisuavhengig” betyr at det i denne sammenheng bare at pristilbudene ikke er gitt med utkoblingspris.